

อนุสรณ์

พระราชทานเพลิง

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ

ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

เมษายน ๒๕๑๗

วัดสัมพันธวงศ์

พิมพ์

โดยเสด็จพระราชกุศล

อนุสรณ์

พระราชทานเพลิง

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ

ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

๘ เมษายน ๒๕๑๗

วัดสัมพันธวงศ์

พิมพ์

โดยเสด็จพระราชกุศล

คำนำ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุและพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงต่วน-ศรี วรวรรณ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป-ประพันธ์พงศ์ ซึ่งเป็นหม่อมมารดาของ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ในวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๗ นี้ วัดสัมพันธวงศ์ สำนึกในพระคุณูปการที่ปุพพการีปุพพการินี ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของราชสกุล "มนตรีกุล" และ "วรวรรณ" ได้มีแก่วัดสัมพันธวงศ์ โดยที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ต้นราชสกุลมนตรีกุล (ซึ่งเป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อยในรัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระศรัทธาบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะ ซึ่งสร้างมาก่อนกรุงเทพเป็นราชธานี เมื่อบูรณะเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธ-

ยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามว่า "วัดเกาะแก้วลังการาม" ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะอีกครั้งหนึ่ง ครั้นลุถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามวัดเกาะแก้วลังการามใหม่ว่า "วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร" เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี โดยทรงนำต้นพระนามแห่งสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ให้เป็นนามของวัดนี้ โดยทรงพระราชประสงค์ที่จะให้สมเหตุสมผลแก่ผู้แรกสถาปนา เพื่อให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ทายาทผู้สืบสกุล เพื่อได้อนุโมทนาสาธุการและสร้างศรัทธาในวัดนี้สืบต่อไป

วัดสัมพันธวงศ์ เจริญรุ่งเรืองมั่นคงสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ก็ด้วยอาศัยบุญบารมีคุณูปการของท่านผู้เป็นบรรพบุรุษของราชสกุลวงศ์นี้เป็นกำลังสำคัญในยุคต้นและในยุคต่อมาได้อาศัยกำลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชน

และอดีตเจ้าอาวาสในยุคนั้น ๆ ช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงบูรณะปฏิสังขรณ์ก่อสร้างศาสนสถาน อันเป็นถาวรวัตถุในวัดให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

อนึ่ง สมัยที่ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถร เป็นเจ้าอาวาส ท่านผู้วายชนม์ได้ชักชวนพระญาติวงศ์ผู้ใหญ่ผู้สืบสายสกุลมนตรีกุลและที่เกี่ยวเนื่อง ให้ไปร่วมบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุครบ ๗ รอบ ที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๐๒ และในโอกาสนั้น ได้เล่าประวัติความเป็นมาของวัดนี้ให้ผู้ที่มาร่วมบำเพ็ญกุศลทราบถึงความเกี่ยวพันของท่านผู้วายชนม์ที่เนื่องกันกับวัดสัมพันธวงศ์ พร้อมกับได้ถวายปัจจัยส่วนหนึ่งตั้งเป็นนิธิเก็บดอกผลบำรุงพระ-อารามนี้ และในโอกาสต่อมาทางวัดได้ทูลเชิญพระ-วรวงศบพิตร เสด็จในกรม ฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งประ-ธานองค์อุปถัมภ์การพัฒนาวัดสัมพันธวงศ์ ซึ่งทรงยินดีตอบรับต่อทางวัด และได้ทรงบริจาคทุนส่วนหนึ่งตั้ง

เป็นนิธิเก็บดอกผลบำรุงพระอาราม และได้ตอบแจ้งรับเป็นองค์อุปถัมภ์วัดสัมพันธวงศ์ ตลอดพระชนมายุของพระวรวงศ์เธอพระองค์นั้น เมื่อทางวัดมีกิจการใดที่เป็นปัญหาก็หาโอกาสเข้าเฝ้าทูลเรื่องต่าง ๆ และขอพระวินิจฉัยเป็นเรื่อง ๆ เสมอมา โดยเฉพาะการก่อสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ของวัดสัมพันธวงศ์ ทรงสนพระทัยเป็นพิเศษ ทั้งนี้ โดยเหตุที่พระองค์ท่านทรงเป็นกุล-ทายาทอันสูงศักดิ์ ในฝ่ายหม่อมมารดาผู้เป็นทายาทของวัดนี้ และยังทรงสนิทคุ้นเคยกับพระเดชพระคุณพระ-มหารัชมังคลาจารย์ นิทุเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาสเป็นส่วนเฉพาะพระองค์อีกประการหนึ่งด้วย

อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้ วัดสัมพันธวงศ์ จึงได้จัดพิมพ์หนังสือเป็นปฏิการในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านผู้วายชนม์คราวนี้ เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณา-การแด่ท่านผู้ร่วมงานในวันนี้ด้วย และเพื่อประกาศคุณงามความดีของท่านผู้วายชนม์ ซึ่งได้ล่วงลับไปแล้วนั้นให้ปรากฏ

ด้วยอำนาจบุญกุศลราศี อันเกิดจากธรรมทานส่วนนี้ก็ดี เกิดจากความปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยของพระภิกษุสามเณร ทายกทายิกา คณะวัดสัมพันธวงศ์ก็ดี ขอจงเป็นบุญฤทธิ์มีพลวปัจจัยอำนวยวิบากสมบัติเป็นอิฏฐวิบุลย์มนุญผล แด่ หม่อมหลวงต่วนศรีวรวรรณ ผู้วายชนม์ไปแล้วนั้น ตลอดถึงท่านผู้เป็นบรรพบุรุษของราชสกุลวงศ์นี้ ผู้มีคุณูปการแก่วัดสัมพันธวงศ์ ดังความประสงค์ของผู้อุทิศตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

พระเทพปัญญามุนี

วัดสัมพันธวงศ์

๘ เมษายน ๒๕๑๗

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ

ชาตะ ๑๐ กันยายน ๒๔๑๗

มตะ ๒๗ มกราคม ๒๕๑๗

กถามุข

ในการบำเพ็ญกุศลสัปตมวารศพ หม่อมหลวงต่วน-ศรี วรวรรณ มารดาข้าพเจ้า เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทั้งสองพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลขาธิการพระราชวังเชิญพวงมาลามาพระราชทาน

ในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศราชนิกุล และพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ด้วย

ทั้งนี้ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในการพระราชทานเพลิงศพ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ ด้วย

ถ้ามีญาณวิถีทางใดที่ผู้ล่วงลับไปแล้วจะทราบได้ ก็จะรู้สึกปลาบปลื้มปีติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ได้รับพระราชทานนั้นอย่างสุดซึ้งทุกประการ

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ วายชนม์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๑๗ เวลา ๒๑.๔๒ น. แพทย์และพยาบาลได้ให้การรักษาพยาบาลอย่างเต็มที่ทุกประการ แต่ท่านถึงอายุขัย ๙๙ ปี ๔ เดือนกว่าแล้ว เป็นโรคชราภาพ หัวใจวาย ข้าพเจ้าจึงใช้คำว่าวายชนม์

ท่านมีสติ มีความรู้สึกดี พูดได้จนวันก่อนท่านสิ้น สองวันก่อนนั้นท่านได้ปรารภกับข้าพเจ้าและภรรยาว่า เจ็บคราวนี้เห็นจะไม่รอด คงจะไม่ได้เห็นกันอีก จึงขอลาและให้พรเราทั้งสอง

หลานหญิง (ม.ร.ว. วิวรรณ เสถียรสุต) ได้เฝ้าพยาบาลท่านอยู่จนถึงที่สุด ท่านรักหลานหญิงของท่านมาก ท่านถามถึงเสมอและเรียกหาอยู่ตลอดเวลาจนใกล้จะสิ้น

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ เกิด ณ คลองบาง-
กอกใหญ่ ธนบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๑๗ ใน
ราชสกุล มนตรีกุล เป็นธิดา ม.ร.ว. ตาบ ซึ่งเป็นบุตร
ม.จ. แบน โอรสเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ทรงเชี่ยวชาญการ
ต่างประเทศและการละคร โดยได้ทรงคิดท่ารำไว้เป็น
แบบฉบับ

มารดาข้าพเจ้าก็ชอบและสันทัดการละคร เพราะ
นอกจากเชื้อสายทางบิดาแล้ว ทางมารดาก็เป็นหลาน
เจ้าจอมมารดาเขียน พระมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โดยท่านยิ้ม มารดาของ
หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ เป็นชั้นน้องของเจ้าจอม-
มารดาเขียน ในสกุลศิริวันต์

เจ้าจอมมารดาเขียน ก็มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทาง
การละคร

โดยที่ความสัมพันธ์กันมีอยู่เช่นนี้ มารดาข้าพเจ้าก็
มาอยู่ที่วังวรวรรณ และข้าพเจ้าก็เกิดเมื่อวันที่ ๒๕

สิงหาคม ๒๔๓๔ ม.จ. ศิวากร วรวรรณ ตามมา ๖ ปี ภายหลัง

ข้าพเจ้าออกไปศึกษา ณ ต่างประเทศก่อนที่เสด็จพ่อและคุณแม่จะจัดการแสดงละครร้อง แต่ข้าพเจ้าได้เคยเห็นคุณแม่ฝึกละคร และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เล่นจะเข้เพราะมาก

เมื่อตอนเสด็จพ่อทรงจัดการแสดงละครร้อง ท่านทรงเป็นผู้แต่งบทเนื้อร้อง และคุณแม่เป็นผู้แต่งหรือจัดทำนองเพลง

มีผู้บอกข้าพเจ้าว่า วิธีที่คุณแม่แต่งทำนองเพลงนั้น ท่านมักจะเล่นจะเข้แล้วให้ลาวคนหนึ่งเป่าแคนประกอบ

ตัวอย่างทำนองเพลงที่ท่านแต่งคือ ๑. ลาวเดินดง ๒. ลาวชมดง ๓. ลาวคำหอม ๔. ลาวสวยรวย ๕. ลาวดำเนินทราย ๖. เขมรอมตึก และ ๗. เขมรไล่ควาย

เรื่องสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งที่เสด็จพ่อกับคุณแม่ ได้ร่วมงานกันดังกล่าวข้างต้น คือ เรื่องพระลอ ฉะนั้น นางสุเวชช์ศุภกิจ ซึ่งร่วมราชสกุลมนตรีกุลกับคุณแม่

ในชั้นน้อง จึงแนะให้ข้าพเจ้าจัดพิมพ์บทละครเรื่องพระลอ ของเสด็จพ่อเป็นหนังสือชำร่วยในงานพระราชทานเพลิงศพคุณแม่ ข้าพเจ้าก็เห็นพ้องด้วย และได้เติมตัวอย่างคำกลอนให้พรของคุณแม่ไว้ด้วย

นางสุเวชช์ศุภกิจ ได้ช่วยเหลือข้าพเจ้ากับภรรยาเป็นอย่างมาก ทั้งระหว่างคุณแม่ป่วยและในการบำเพ็ญกุศลศพ ข้าพเจ้าขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในที่สุด ข้าพเจ้าขอคัดข้อความว่าด้วยมารดาข้าพเจ้าในบทความเรื่อง กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ของปรุงศรี เพชรพิรุณ ในหนังสือ "ศิลปากร" ปีที่ ๑๔ เล่ม ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ มาไว้ดังต่อไปนี้

ละครร้อง ซึ่งกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดตั้งเป็นคณะเรียกว่า คณะละครนฤมิตร ในครั้งนั้นปรากฏว่ามีบุคคลที่เป็นจักรกลร่วมดำเนินการอีกสองคน คือ เจ้าจอมมารดาเขียน พระชนนีของพระองค์ผู้หนึ่งดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น กับหม่อมหลวงต่วนศรีวรวรรณ ผู้เป็นชายาของพระองค์อีกผู้หนึ่ง หม่อม-

หลวงต่วนนี้ สืบเชื้อสายมาจากกรมหลวงพิทักษมนตรี ผู้ซึ่งได้รับยกย่องว่าทรงเชี่ยวชาญทางนาฏศิลป์และการละครฟ้อนรำอย่างยอดเยี่ยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้น หม่อมหลวงต่วน จึงฉลาดจัดเจนในเรื่องนาฏ-ศิลป์และการดนตรี และเป็นกำลังสำคัญของคณะละครที่จัดตั้งขึ้น ละครร้องเรื่องแรกของคณะนฤมิตรคือ เรื่องอาหรับราตรี ซึ่งกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์เป็นกลอน แล้วนำมาดัดแปลงเป็นบทละคร แต่ขณะนั้นทางคณะมิได้มีโรงแสดงเองจึงต้องอาศัยเล่นตามโรงของคนอื่น เช่น โรงละครตึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างถนนอัษฎางค์กับถนนบ้านหม้อ เป็นต้น ปรากฏว่ามีผู้นิยมอย่างแพร่หลาย แล้วเลยเรียกติดปากว่า "ละครหม่อมหลวงต่วน"

ครั้นต่อมา ละครคณะนฤมิตรหรือละครหม่อมหลวงต่วน จำต้องเลิกและสลายตัวไป เพราะกรมพระนราธิป-ประพันธ์พงศ์ ทรงติดงานราชการ ไม่มีเวลาที่จะทรง

ปลีกพระองค์มาให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ได้ จนกระ-ทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระราชวังสวนดุสิตขึ้น ได้มีพระราชดำรัสให้กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เตรียมจัดละครหม่อม-หลวงต่วน เพื่อทำขวัญต้นลิ้นจี่ ณ พระราชวังดุสิต ตามที่ได้ทรงลั่นพระวาจาไว้ว่า ถ้าลิ้นจี่ออกลูกเมื่อใด จะทรงหาละครหม่อมหลวงต่วนมาเล่นทำขวัญ นับแต่นั้นละครคณะนฤมิตรจึงจัดตั้งขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยพระบรมราชูปถัมภ์ นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระ-จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเกียรติให้เป็นละครหลวง ให้เติมคำว่า "หลวง" ข้างหน้าชื่อของละครเป็น "ละครหลวง-นฤมิตร" ปรากฏว่าละครหลวงนฤมิตร ได้เข้าแสดงถวายตัวในพระราชฐานบ่อยครั้ง เป็นที่พอใจของบรรดาชาววังตลอดเจ้านายฝ่ายในทั่วกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกล่าวถึงอิทธิพลของละครร้องของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ ฉบับลงวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ที่ทรงมีไปถึงกรมนราธิปประพันธ์พงศ์ว่า

"...ฉันเขียนหนังสือฉบับนี้ โดยความโมทนาสาธุของคนที่ใกล้ ๆ ซึ่งละครเธอได้ผูกใจไว้เสียแล้ว รบแต่จะให้มีอีกร่ำไป..."

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

ตำนานวัดสัมพันธวงศ์
และส่วนที่เนื่องกับ
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี

ชั้นและที่ตั้งวัด

วัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก แต่เดิมหน้าวัดหันไปทางทิศตะวันตก มีถนนทรงวาดและแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสำคัญ ต่อมาเมื่อทางราชการตัดถนนทรงสวัสดิ์ซึ่งต่อกันกับถนนทรงวาดแล้ว ทางวัดได้ถือเอาถนนทรงสวัสดิ์เป็นทิศทางที่มีประตูเข้าออกได้สะดวกเป็นหน้าวัด วัดนี้ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงสัมพันธ-วงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เลขที่วัด ๕๗๙

ผู้สร้างและผู้ปฏิสังขรณ์วัด

หลักฐานในการสร้างวัดแต่เดิมไม่ปรากฏว่า ใคร

เป็นผู้สร้าง ทราบแต่ว่าเป็นวัดโบราณ มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ก่อนสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี เดิมมีคลองคู้ล้อมรอบวัดเชื่อมต่อจากแม่น้ำเจ้าพระยา เรียกกันว่า "วัดเกาะ" ที่ดินของวัดนี้เดิมติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีศาลาท่าน้ำอยู่ริมแม่น้ำเจ้า-พระยา ตามพงศาวดารกล่าวว่า "ในคราวเทศกาลถวายผ้าพระกฐิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อเสด็จทางชลมารค ถวายผ้าพระกฐินที่วัดสัมพันธวงศ์ และวัดปทุมคงคา เรือพระที่นั่งเทียบที่ศาลาท่าน้ำวัดเกาะ เสด็จโดยลาดพระบาทถวายผ้าพระกฐิน ณ พระอารามนี้"

ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก ร. ศ. ๑๕ ตรงกับปีมะโรง อัฐศก จ. ศ. ๑๑๕๘ พ. ศ. ๒๓๓๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ-มนตรี (สมเด็จพระเจ้าหลานยาเธอ) พระนามเดิมจุ้ย ต้นราชสกุล "มนตรีกุล" ผู้มีพระศรัทธาในพระ

พุทธศาสนา กระทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะใหม่หมดทั้งอาราม เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาวัดเกาะ ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามใหม่ว่า "วัดเกาะแก้วลังกาาราม"

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธา โปรดเกล้า ฯ ให้ช่างหลวงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะแก้วลังการาม อีกครั้งหนึ่ง

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า "วัดเกาะแก้วลังการาม" เป็นวัดที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีของพระองค์ ได้เป็นผู้แรกสถาปนาวัดนี้ให้งดงาม เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุผล และเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี จึงทรงพระกรุณา

โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า "วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร" ซึ่งจักให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้สืบสกุล ในเมื่อได้ทราบว่าบรรพบุรุษของพระองค์ได้สร้างกุศลไว้ เป็นเหตุชักจูงศรัทธาปสาทะให้เกิดแก่พระประยูรญาติ และนำให้บำเพ็ญบุญกุศลในวัดนี้ตามกำลัง

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณา พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ รื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และจัดสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญ ๓ ชั้นขึ้นใหม่ เมื่อ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ตามที่ทางวัดได้เสนอเรื่องราวตามลำดับชั้น เพื่อขอพระบรมราชานุญาต

ในปีต่อมา ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ พระราชทานวิสุงคามสีมา สำหรับพระอุโบสถหลังใหม่ กว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร แก่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๐๖

และในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ อัญเชิญพระปรมาภิไธย ภ.ป.ร. ประดิษฐานที่หน้าบันพระอุโบสถหลังใหม่ ตามหนังสือของสำนักราชเลขาธิการ ที่ รล. ๐๐๐๒/๓๖๐๙ ลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๑๓

ถาวรวัตถุและปูชนียวัตถุ

พระอุโบสถของเดิม ก่ออิฐถือปูน ๕ ห้อง ร่วมในกว้าง ๗ เมตร ๑๘ เซ็นติเมตร ยาว ๑๓ เมตรเศษ มีระเบียงรอบนอก ผนังกว้าง ๒ เมตรเศษ หลังคาลดหลั่นเป็น ๔ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ทรวดทรงไปทางแขกปนจีน ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประกอบด้วยลายกระเบื้องเคลือบสี ผนังด้านในพื้นล่างเดิมก่ออิฐถือปูน มาในสมัยพระพินิตพินัย (แจ้ง ปิยสีโล) อดีตเจ้าอาวาสองค์ที่ ๘ ได้ทำการซ่อมและนำเอากระเบื้องลายสีแบบของจีน ก่อขึ้นจากพื้นสูงประมาณ ๘๐ ซ.ม. ส่วนผนังภายในระหว่างช่อง

หน้าต่าง ได้ทำการให้ช่างเขียนภาพเรื่องปฐมสมโพธิ์ด้วยสีน้ำมัน ในยุคนั้นอยู่ในรัชกาลที่ ๖ อายุของพระอุโบสถเดิมสร้างมาเป็นเวลานาน ชำรุดทรุดโทรมอยู่ทุกขณะ เจ้าอาวาสแต่ละยุคก็ได้ซ่อมแซมบูรณะเป็นเสมอมา แต่ก็ยากลำบากแก่ทางวัดเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษาสภาพของโครงสร้าง ภาพเขียนต่าง ๆ ก็ชำรุดผุร่วงมากยิ่งขึ้น เพราะพื้นพระอุโบสถเดิมต่ำ เวลาฝนตก น้ำท่วมพื้นภายในภายนอก อิฐที่ก่อเป็นผนังดูดน้ำขึ้นไป ทำให้ปูนเสื่อมค่าหมดยาง เวลาประกอบสังฆกรรมบางครั้งต้องโยกย้ายหยุดกระทำสังฆกรรมก็มี เหตุเพราะหลังคารั่ว คานเพดานก็ผุกร่อน

พระวิหาร เป็นรูปตึกก่ออิฐถือปูน ทรวดทรงลักษณะเดียวกันกับพระอุโบสถ เป็นแต่เล็กกว่า ผนังไม่มีภาพเขียนใด ๆ หน้าบันไม่มีกระเบื้องประดับ หลังคาลดเป็น ๓ ชั้น พื้นลาดซีเมนต์ ชำรุดมากเช่นเดียวกันกับพระอุโบสถ ประตูหน้าต่างส่วนใหญ่เปิดใช้การไม่ได้ เพราะความทรุดตัว

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาสได้ดำเนินการ เสนอเรื่องผ่านเจ้าคณะฝ่ายสงฆ์และรัฐบาลตามลำดับ เพื่อขอพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และพร้อมกันนั้นก็ขอสร้างพระอุโบสถวิหาร การเปรียญ เป็นอาคารแบบจตุรมุข ทรงไทย ๓ ชั้น เมื่อทางวัดได้รับพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาตเรียบร้อยแล้ว จึงได้ทำการรื้อพระวิหารพระเจดีย์ออกก่อน จัดสร้างพระอุโบสถเฉพาะร่วมในขึ้น เมื่อพระอุโบสถหลังใหม่เสร็จพอใช้ประกอบสังฆกรรมได้ จึงได้ทำการรื้อพระอุโบสถหลังเดิมออก

พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในพระอุโบสถเดิมไม่ปรากฏพระนาม ต่อมาท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร ได้ถวายพระนามว่า "พระพุทธนราสภะ" บนฐานแท่นชุกชีมีพระพุทธรูปประทับนั่งลดหลั่นกันลงมาเป็น ๓ องค์ มีพระอัครสาวกยืนซ้ายขวา ๒ องค์ พระอัครสาวกนั่งซ้ายขวา ๔ องค์ รวม

บนฐานชุกชีมีพระทั้งหมด ๙ องค์ สำหรับพระประธานองค์ใหญ่เป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยไม้ เป็นซุงคว้านไส้กลวง ภายนอกถือปูนทับ พระพาหาเป็นไม้ ทั้งลงลักปิดทอง ปางมารวิชัย หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๑ คืบ ๑๑ นิ้ว สูงแต่ที่ประทับสุดพระรัศมี ๔ ศอก ๒ นิ้วครึ่ง

พระพุทธรูปองค์รองลงมาซึ่งเป็นองค์กลาง หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว ปางมารวิชัย ก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง องค์ล่างสุดเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะ หน้าพระเพลากว้าง ๑ ศอก ๕ นิ้ว ใต้ฐานองค์พระโปร่ง มีพระมงกุฎ เครื่องราชูปโภคเบญจกกุฎราชภัณฑ์ จำลองเป็นส่วนเล็ก ทำด้วยทองคำสำหรับพระมงกุฎภายใน และบริเวณรอบ ๆ บรรจุพระอังคารของสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ยอดพระมงกุฎบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒ พระองค์ โดยมีผอบเป็นแก้วครอบอีกชั้นหนึ่ง เดิมทีเดียวทางวัดเองก็ไม่ทราบว่ามีสิ่งต่าง ๆ

และพระอังคารบรรจุอยู่ภายใน ต่อมาในวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๒ หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (หม่อมมารดาของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์) ผู้เป็นกุลทายาทในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้สถาปนาวัดนี้ ได้มาบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุครบ ๗ รอบ ที่พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ ก่อนที่พระสงฆ์จะเจริญพระพุทธมนต์ หม่อมต่วนศรี วรวรรณ ได้แจ้งแก่ทางวัดว่า ประสงค์จะบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ สดับปกรณ์พระอังคารสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ ผู้ทรงเป็นต้นราชสกุลของท่าน โดยให้พนักงานโยงผ้าภูษาโยงไปที่พระพุทธรูปองค์ล่างสุด โดยท่านกล่าวยืนยันเป็นแม่นยำว่า พระพุทธรูปองค์นี้ภายในบรรจุพระอังคารของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ต้นราชสกุล "มนตรีกุล" สำหรับพระอัฐินั้น ประดิษฐานอยู่ที่หอพระนาก ในพระบรมมหาราชวัง (ซึ่งแต่เดิมทีเดียวประดิษฐานอยู่ที่วังหน้าจนหอชำรุดรื้อในรัชกาลที่ ๕ จึงได้เชิญไปไว้ที่หอพระ

นาก) ดังนั้นในคราวอัญเชิญพระพุทธรูปจากพระอุโบสถหลังเดิม ขึ้นไปประดิษฐานบนพระอุโบสถหลังใหม่ ได้พบปูชนียวัตถุต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จึงนับว่าหม่อมต่วนศรี วรวรรณ ท่านมีความทรงจำในอดีตเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของต้นสกุลท่านเป็นเยี่ยม แม้จะมีอายุชราถึง ๘๔ พรรษา (ในขณะที่มาบำเพ็ญกุศลในวันนั้น)

สำหรับแผ่นเงิน แผ่นนาก และแผ่นทองคำ ที่พบรวมอยู่กับพระมงกุฎ ได้จารึกอักษรขอมกล่าวถึง พระสูตร พระอภิธรรมต่าง ๆ ซึ่งบรรดาของมีค่าเหล่านั้นทางวัดได้รวมเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะนำเข้าบรรจุไว้ในพระพุทธรูปองค์เดิมที่พบ โดยจะได้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นกรณีพิเศษ ตามพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ มีพระประสงค์ในคราวที่พระเทพปัญญามุนีเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน และคณะได้นำสิ่งต่าง ๆ ไปถวายที่วัง เพื่อขอพระวินิจฉัยในอันที่จะปฏิบัติต่อ

ปูชนียวัตถุนั้น ๆ ทั้งนี้ โดยที่พระวรวงศ์บพิตร เสด็จในกรม ฯ ทรงเป็นกุลทายาทผู้สูงศักดิ์ และทรงดำรงตำแหน่งเป็นองค์อุปถัมภ์ของวัดสัมพันธวงศ์มาเป็นเวลาช้านาน

ส่วนพระประธานองค์ใหญ่ขณะที่สกัดทำการเคลื่อนย้าย ได้พบพระเครื่องเนื้อชินเงินพิมพ์ต่าง ๆ บรรจุอยู่ในองค์พระและใต้ฐานพระเป็นจำนวนนับหมื่น ๆ องค์ พระเครื่องชุดนี้ตามที่ปรากฏหลักฐานจากท่านผู้มีความรู้ทางโบราณคดีแจ้งว่า พระชุดนี้สร้างสมัยเดียวกันกับกรุวัดราชบุรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อสร้างแล้วนำมาบรรจุไว้ตามซุ้มกำแพงแก้วบ้าง ในองค์พระเจดีย์บ้าง ในองค์พระประธานบ้าง พระกรุที่บรรจุอยู่ตามซุ้มประตูกำแพงแก้ว และในพระเจดีย์ ทางวัดได้เคยเปิดกรุนำออกแจกแก่ประชาชนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ครั้งหนึ่ง นำออกแจกในคราวสงครามโลกครั้งที่ ๒ ครั้งหนึ่ง และนำออกในคราวรื้อซุ้มประตูเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นครั้งสุดท้าย การนำออกจากซุ้ม

ประตูแต่ละคราว ก็เจาะเป็นซุ้ม ๆ เฉพาะที่ต้องการ ซุ้มไหนยังไม่ได้เจาะก็ให้คงไว้ เหลือมาถึงในคราวสุดท้ายที่ทำการรื้อกำแพงแก้ว ส่วนที่บรรจุอยู่ในองค์พระประธานและฐานพระ แต่เดิมทางวัดเองก็ไม่ทราบว่ามีพระเครื่องบรรจุอยู่ มาเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๕ ทางวัดได้ดำเนินการอัญเชิญพระประธานจากพระอุโบสถเดิมขึ้นพระอุโบสถหลังใหม่ มีการสกัดฐานเพื่อใช้รถยกพระประธานขึ้น จึงได้พบพระจำนวนมาก มีพิมพ์ต่าง ๆ คือ

๑. พระท่ากระดานเกศบัวตูม (มีพิมพ์ใหญ่ พิมพ์เล็ก)

๒. พระปางห้ามญาติ ยกพระหัตถ์ซ้ายบ้าง ยกพระหัตถ์ขวาบ้าง

๓. พระปางห้ามสมุทร ยกพระหัตถ์ทั้งสอง

๔. พระปางปรกโพธิ์

๕. พระปางไสยาสน์

๖. พระปางทรงเครื่อง หรือที่นักสะสมพระเรียก

ว่า พระทรงธิเบต

พระเครื่องทั้งหมด มีชนิดบิดทองก็มี ชนิดอาบปรอทก็มี ทางวัดได้นำออกให้ประชาชนบูชา เพื่อนำทุนทรัพย์สมทบในการสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ ตั้งแต่เดือนเมษายน ๒๕๑๕ มีประชาชนสนใจบูชาไปเป็นจำนวนมาก ขณะนี้ยังมีเหลืออยู่พอสมควร (ท่านผู้ใดสนใจกรุณาติดต่อชมและบูชาได้ที่วัด)

ลำดับเจ้าอาวาส

พระอธิการและเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ แต่เดิมไม่ปรากฏว่าใครเป็นเจ้าอาวาสมาแล้วกี่รูป แต่ที่นับได้หลังจากที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหลวงพิทักษ-มนตรี ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งอารามแล้ว มีเจ้าอาวาสตามลำดับดังนี้

๑. พระอธิการไพฑูรย์

๒. พระอธิการบุญมา

๓. พระครูศรีธรรมาลังการ

๔. พระธรรมติโลกาจารย์ (อู่ ป.ธ. ๙) ในรัชกาล

ที่ ๓ เดิมเป็นพระราชาคณะที่พระราชกระวี อยู่วัดเกาะ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๔ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ ที่ พระธรรมไตรโลกาจารย์ ตามสำเนาทรงตั้งดังนี้ "ให้เลื่อนพระราชกระวี เป็น พระธรรมติโลกาจารย์ ญาณวิสารทนายก ติปิฎกธราบวรสังฆาราม คามวาสี สถิตย์ ณ วัดเกาะวรวิหาร พระอารามหลวง ทรงตั้งวัน พฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔" ในระหว่างที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ได้ทำการสอนพระปริยัติธรรม เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ โดยนัยว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดในพระปริยัติธรรม เป็นเปรียญ ๙ ประโยค ตามหนังสือที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ-สมมติอมรพันธ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม-พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า "ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ซึ่งค้างมาแต่รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ จนสำเร็จ แล้วโปรดให้สร้างพระอุโบสถการเปรียญ เสร็จแล้ว พระราชทานนามว่า

"วัดสุทัศน์เทพวราราม" แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้อาราธนาพระธรรมติโลกาจารย์ (อู่) วัดเกาะแก้วไปครองวัดสุทัศน์ เป็นอันสิ้นสุดแห่งการเป็นเจ้าอาวาสของท่านแต่เพียงเท่านี้

๕. พระครูปาน เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระธรรมติโลกาจารย์ไปครองวัดสุทัศน์ ใน พ.ศ. ๒๓๗๗ แล้ว พระครูปานจึงได้เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา

๖. พระเนกขัมมมุนี (คง) ในกาลต่อมา เมื่อพระครูปานมรณภาพลง พระครูไกรสรวิลาส หรือพระเนกขัมมมุนี (คง) จากวัดสุทัศน์ มาเป็นเจ้าอาวาสวัดเกาะต่อไป ท่านมีชาติภูมิอยู่บ้านตอนตะแบก จังหวัดปราจีนบุรี เกิดปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๔ อุปสมบทที่วัดเกาะแก้วลังการาม มีพระธรรมติโลกาจารย์เป็นพระอุปัชฌายะ ได้สอบบาลีที่วัดพระเชตุพน เป็นเปรียญ ๔ ประโยค

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระครูไกรสรวิลาส

มีความพอใจในการปฏิบัติธรรมวินัยฝ่ายคณะธรรมยุต จึงทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำญัตติกรรมเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกาย พร้อมด้วยสหธรรมิกที่ร่วมใจใคร่จะปฏิบัติตามรวม ๑๒ รูป มีพระบรมราชโองการโปรดให้พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาสเป็นผู้จัดการ โดยทำญัตติกรรมที่วัดบรมนิวาส มีพระกัสสโป (พระราชาคณะรามัญนิกาย) เป็นพระอุปัชฌายะ พระอมราภิรักขิต (เกิด) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระมหาบุญ ๓ ประโยค วัดบรมนิวาส เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อญัตติกรรมเป็นธรรมยุตเรียบร้อยแล้ว ท่านและคณะกลับมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ตามปกติ ส่วนพระภิกษุที่ไม่ยินดีจะกระทำญัตติกรรมร่วมกับท่าน ต่างพากันแยกย้ายไปอยู่วัดปทุมคงคาบ้าง ไปอยู่วัดสามจีนบ้าง ลาสิกขาเสียบ้าง คงเหลือแต่คณะของท่าน ภิกษุสามเณรวัดเกาะแก้วลังการาม จึงเป็นพระในสังกัดธรรมยุติกนิกายสืบมาแต่ครั้งนั้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า โรคาพาธเบียดเบียนท่านมาก จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาสิกขา เมื่อลาสิกขานั้น อายุท่านได้ ๕๙ ปี พ.ศ. ๒๔๑๒ นับแต่ญัตติกรรมเป็นธรรมยุตได้ ๑๕ ปี

๗. พระครูธรรมาภินันท์ (อินทร์) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา ท่านเกิดปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๘ ที่บ้านตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ได้อุปสมบทเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๘ ที่วัดสัมพันธวงศ์ ก่อนที่พระเนกขัมมมุนีไปทำญัตติ-กรรม เป็นธรรมยุตได้ ๓ วัน เมื่อพระเนกขัมมมุนี (คง) ไปญัตติกรรมที่วัดบรมนิวาส ท่านก็ร่วมไปด้วยรูปหนึ่ง มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ อายุได้ ๔๘ ปี พรรษา ๒๘ เป็นเจ้าอาวาสครองวัดได้ ๑๕ ปี

๘. พระพินิตพินัย (แจ้ง ปิยสีโล) ชาติกาล เกิดวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๙๐ เป็นบุตรคนแรกของนายถี นางล้อม มีน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๗ คน เป็นชาย ๓ หญิง ๔

เกิดที่ตำบลบ้านกระเทียม อำเภอบางพลีใหญ่ จังหวัดสมุทรปราการ ได้อุปสมบทที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่ออายุได้ ๒๑ ปี วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๑๐ พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส เป็นพระอุปัชฌายะ พระเนกขัมมมุนี (คง) และครูธรรมาภินันท์ (อินทร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ. ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระครูสัญญาบัตร ซึ่งคัดจากจดหมายเหตุราชกิจจารายวัน ความว่า "ทรงประเคนผ้าไตรสลับแพร และสัญญาบัตร ให้พระสมุห์แจ้ง วัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระครูสัญญาบัตร ที่ พระครูธรรมาภินันท์ คงอยู่วัดเดิม นิตยภัตพระราชทานตาลิปัตรพุดตาล บริขารเครื่องยศพร้อม ๑" ต่อมาในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๓๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสมณศักดิ์ ให้พระครูธรรมาภินันท์ (แจ้ง)

เป็นพระราชาคณะ มีราชทินนามว่า "พระพินิตวินัย" พระราชทานนิตยภัตเดือนละ ๓ ตำลึง

พ.ศ. ๒๔๕๘ พระพินิตวินัย เจ้าอาวาส อายุได้ ๗๐ ปี ชราภาพมากแล้ว ได้ทูลขอผู้ช่วยเจ้าอาวาสต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงโปรดให้พระมหาแจ่ม เปรียญ ๕ ประโยค วัดเทพศิรินทราวาส มาเป็นผู้ช่วย พระมหาแจ่มมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ได้พรรษาเดียว ก็ทูลลากลับวัดเทพ-ศิรินทราวาส ภายหลังก็ลาสิกขา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ท่านได้ทูลขอพระผู้ช่วยเจ้าอาวาสอีก ครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้ พระครูพุทธมนต์ปรีชา (เทศ นิทฺเทสโก) วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งขณะนั้นยังโปรดให้ไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสอยู่ ย้ายกลับวัดบวรนิเวศวิหารก่อน แล้วจึงโปรดให้ย้ายมาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ต่อไป

พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๖๐ อายุได้ ๗๑ ปี พรรษา ๕๐

เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๓๓ ปี

๙. พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) สกุล วิทยานุกรณ์ ชาติกาล ณ วันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจอ วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙ บิดา หมื่นศิรินรา (อ่อง) มารดานางศิรินรา (กรอง) เกิดที่ตำบลปากน้ำกระแสร์ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๔๙ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งดำรงพระอิศริยยศ เป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครั้งดำรงพระอิศริยยศ เป็นพระญาณวราภรณ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ. ๒๔๔๓ อายุได้ ๑๕ ปี ได้ถวายตัวเป็นศิษย์พระสุคุณคณาภรณ์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวโรรส) ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ สอบประโยค ๑ ที่โรงเรียนสายสวลีภิรมย์ (โรงเลี้ยงเด็ก)

ได้ มีโอกาสได้เฝ้ารับใช้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส บ่อยครั้ง พระญาณวราภรณ์จึงโปรดให้ย้ายสำนักไปอยู่เป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น โอกาสนี้ ได้เดินไปเรียนหนังสือมัธยมศึกษาที่โรงเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม เรียนชั้น ๑–๔ พ. ศ. ๒๔๔๗ สอบประโยค ๒ (มัธยม) เมื่อจบการศึกษาในสมัยนั้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดให้เข้าฝึกหัดงานในหน้าที่เลขานุการในพระองค์ ผู้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ระหว่างนี้ได้เตรียมตัวไปศึกษาวิชากฎหมายด้วย เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี ป่วยเป็นไข้หวัด มีอาการมาก เมื่อหายดีแล้วไม่ไว้ใจในชีวิตจึงตัดสินใจจะอุปสมบทก่อน จะอยู่อย่างมาก ๓ พรรษาแล้วก็จะลาสิกขาออกไปศึกษาวิชากฎหมายตามที่คิดไว้

พ. ศ. ๒๔๔๙ อายุ ๒๑ ปี อุปสมบทเป็นภิกษุโดยพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ และทรงอุปการะตลอดมา การศึกษาพระธรรมวินัย ได้

ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ บ้าง ในสำนักพระญาณวราภรณ์ ซึ่งเป็นอาจารย์บ้าง เกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมปฏิบัติยิ่ง จึงเปลี่ยนความคิดที่จะเจริญทางโลก มาบำเพ็ญในทางธรรม ได้เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ตลอดมาจนถึงคราวที่ย้ายไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธ-วงศ์

เมื่อเป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ได้สร้างความเจริญให้แก่ทางวัดเป็นอเนกประการ ปรับปรุงเสนาสนะใหม่หมดทั้งพระอาราม สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไว้เป็นอันมากทั้งในวัด และต่างจังหวัด ได้เป็นผู้สร้างวัดธรรมยุตในจังหวัดระยองถึง ๑๐ วัด ได้ปรับปรุงที่ธรณีสงฆ์ของวัดให้จัดเป็นสถานที่มีราคาสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ จนทำให้วัดมีฐานะมั่นคงทางทรัพย์สินเป็นทุนทรัพย์มากพอสมควร ได้ดำเนินการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ วิหาร พระเจดีย์ และจัดสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญขึ้นใหม่ ๓ ชั้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระอุโบสถที่ท่านได้สร้างไว้ยังไม่ทันเสร็จ ท่านก็มรณภาพเสียก่อน เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ รวมอายุได้ ๘๑ ปี พรรษา ๗๑ เป็นเจ้าอาวาสครองวัดอยู่ ๕๑ ปีเศษ

๑๐. พระเทพบัญญามุนี (เฉย ยโส ป.ธ. ๗) สกุล ธรรมพันธุ์ ชาติกาล ณ วันศุกร แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๘ บิดา นายสนธิ์ นางขาว ธรรมพันธุ์ เกิดที่ตำบลในเมือง อำเภอยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี อุปสมบท เมื่ออายุ ๒๔ ปี ที่วัดสร้างโศก อำเภอยโสธร เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๔๖๑ โดยมีพระครูจิตตวิโสธนาจารย์ (ทองพูน โสภโณ) เป็นพระ-อุปัชฌาย์ พระมหาพุฒ จิตปญฺโญ เปรียญโท เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ต่อมาเมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๖๖ ได้ย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ ขณะที่พระมหารัชชมัง-คลาจารย์ นิทฺเทสกเถร ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิบูลย์ศีลขันธ์ อยู่จำพรรษาที่วัดนี้ตลอดมาจนถึงวัน

มรณภาพ ในขณะที่เป็นพระลูกวัดและต่อมาเป็นกรรมการสงฆ์ของวัด จนได้รับแต่งแต่งเป็นเจ้าอาวาสเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๑๐ ได้รับเป็นพระอุปัชฌาย์เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๑๐ เช่นเดียวกัน ท่านได้รับภาระหน้าที่การงานต่าง ๆ สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาสองค์ก่อนตลอดมา

ลุถึงวันที่ ๖ มิถุนายน พ. ศ. ๒๕๑๔ เวลา ๒๑.๑๐ น. ท่านก็มรณภาพด้วยอาการอันสงบที่วัดสัมพันธวงศ์ รวมอายุได้ ๗๖ ปี พรรษา ๕๓ เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๔ ปีเศษ

๑๑. เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระเทพปัญญามุนี (มานิต ถาวโร ป. ธ. ๙) สกุล ก่อบุญ เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๖๐ ที่จังหวัดอุบลราชธานี ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่จังหวัดอุบลราชธานี แล้วย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ อุปสมบทที่วัดสัมพันธวงศ์ โดยมี พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาสเป็นพระอุปัชฌายะ เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๘๐ เมื่อ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๑๐ มรณภาพแล้ว ท่านก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสรับภาระบริหารงานในหน้าที่เจ้าอาวาสสืบต่อมา ตั้งแต่วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๑๔

ปัจจุบัน ท่านดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสัม-พันธวงศ์ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๐–๑๑ (ธรรมยุต) เป็นหัวหน้ากองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏ ฯ

พระประวัติผู้สถาปนาวัด
ต้นราชสกุล "มนตรีกุล"

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย ในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้ามนตรี มีโอรสคือ หม่อมเจ้าแบน

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ราชสกุลเดิม "มนตรีกุล" เป็นธิดา หม่อมราชวงศ์ตาบ มนตรีกุล ซึ่งเป็นบุตร หม่อมเจ้าแบน โอรสเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ดังนั้น วัดสัมพันธวงศ์ จึงเกี่ยวเนื่องกับพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ องค์อุปถัมภ์ของวัดในปัจจุบัน ทางสายหม่อมมารดา ทางตรงก็คือสายราชสกุล "มนตรีกุล"

ประสูติกาล

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ประสูติเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๐๓ ปรากฏในพงศาวดาร ร. ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ ได้รับพระราชทานสถาปนาพระอิศริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ์มนตรี ต่อมา พ.ศ. ๒๓๔๙ ได้รับพระราชทานเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงเป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) ซึ่งอุปภิเษกกับเจ้าขรัวเงิน บิดาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นเศรษฐีชาวจีน แซ่ตัน เป็นบุตรคนที่ ๔ ของมหาเศรษฐีชาวจีน สืบเชื้อสายลงมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่งแต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าเม่งไท้โจ ผู้เป็นกษัตริย์ครองกรุงปักกิ่ง ในราชวงศ์หมิ้น ภายหลังเสียเมืองแก่พวกตาดแล้ว เสนาบดีหลายนายไม่ยอมตัดผมมวยไว้หางเปียตามพวกตาด จึงได้อพยพหนีพวกตาดจากแผ่นดินจีนเข้ามาตั้งนิวาส-

สถานอยู่ที่ตำบลถนนตาล กรุงศรีอยุธยา เป็นนายพาณิชย์ผู้มั่งคั่ง ได้ทำการอุปภิเษกกับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) พระบรมเชฏฐภคินีพระองค์น้อยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระโอรสพระธิดา ๖ พระองค์ ร่วมพระชนกชนนีเดียวกัน คือ

๑. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (ตัน)

๒. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง

๓. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าชาย

๔. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด

ได้ทรงอุปภิเษกสมรสกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นพระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้รับสถาปนาขึ้นเป็น "สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์พระบรมราชชนนี"

๕. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง

พิทักษ์มนตรี (พระนามเดิมจุ้ย) ต้นราชสกุลมนตรีกุล ผู้ทรงสถาปนาวัดสัมพันธวงศ์ใหม่ทั้งพระอาราม

๖. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ (เกษ)

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงอภิเษกสมรสกับ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ซึ่งเป็นพระเจ้าพี่นางของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ความคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีมากเป็นทวีคูณ เช่น ทรงเป็นผู้กำกับการมหาดไทยและกรมวัง บางครั้งทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ด้วย เพราะทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นพิเศษ อีกประการหนึ่ง ชนชาวไทยทุกคนทราบดีว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดการประพันธ์กาพย์กลอน โคลง ฉันท์ ถ้าผู้ใดมีความชำนาญงานในด้านนี้ก็ทรงเป็นที่โปรดปราน สมเด็จเจ้าฟ้าฯ ทรงมีปฏิภาณไหวพริบชำนาญในการประพันธ์ด้วยพระองค์หนึ่ง จึง

เป็นที่โปรดปราน ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า "ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ทราบว่า บางเรื่องแบ่งกันแต่งเป็นตอน ๆ แต่ผู้ที่ได้รับแบ่งนั้นน้อยตัว ได้ยินแต่ ๓ ท่านคือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ-มนตรี กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และขุนสุนทร (ภู่) ประชุมแต่งมาแล้วมาตรวจแก้หน้าพระที่นั่ง แต่โดยมากทรงพระราชนิพนธ์เอง เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องใดแล้ว พระราชทานไปให้เจ้าฟ้ากรม-หลวงพิทักษ์มนตรี คิดวิธีรำทำบท บางทีบทใดรำขัดข้องต้องแก้บทเข้าหาวิธีรำก็มี ด้วยเหตุนี้ บทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ จึงเล่นละครได้เรียบร้อยดีนับว่าหนังสือบทละครที่ได้เล่นกันแพร่หลาย และละครรำที่เล่นได้แบบแผนถึงที่ มีแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา วิธีการประดิษฐ์ท่ารำให้ถูกกับบทที่ทรงพระ-ราชนิพนธ์นั้น สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ โปรดให้เอาพระฉายมาตั้ง ทรงท่ารำด้วยวิธีทอดพระเนตรดูกระบวนรำของพระองค์จากเงาในพระฉาย เมื่อยังมีละครใน แม้ใน

รัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ เวลาไหว้ครูพวกครูละครยังไหว้นับสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรีด้วยพระองค์หนึ่ง ในปัจจุบันไม่ทราบว่านักเรียนนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรยังจะทำพิธีนบไหว้พระองค์ท่านบ้างหรือไม่

เรื่องการละครนี้ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ ทรงมีโรงละครเป็นส่วนพระองค์เอง ใช้ตัวละครเป็นชายเรียกว่าละครนอก ตัวละครที่มีชื่อก็คือ นายทองอยู่ เป็นตัวพระ นายรุ่ง เป็นตัวนาง ส่วนเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ซึ่งเป็นพระเชษฐา ก็มีโรงละครเช่นกัน ใช้ตัวละครผู้ชายเล่นเป็นละครใน ครั้นสมเด็จพระเชษฐาสิ้นพระชนม์แล้ว โรงละครก็ตกเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี รวมเป็นละครโรงเดียว การเล่นละครในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ แสดง โดยเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงจัดท่ารำ ปรึกษากันกับนายทองอยู่ นายรุ่ง ช่วยกันแก้ไขไปจนเห็นงาม บางครั้งจัดท่ารำไม่ออก ถึงกับกราบบังคมทูลให้ทรงแก้บทก็มี เมื่อจัดท่ารำงดงามดีแล้วก็โปรดให้นายทองอยู่

นายรุ่ง ไปหัดถ่ายทอดต่อให้บรรดาละครหลวงอีกทอดหนึ่ง

สมเด็จเจ้าฟ้ากับงานช่าง

พูดถึงงานช่าง สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีก็ทรงมีความชำนาญไม่น้อยหน้าใคร สิ่งที่ปรากฏเป็นอนุสรณ์แสดงฝีพระหัตถ์ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ก็คือ "เกรินบันไดนาค" อันเป็นที่สำหรับยกพระบรมโกศวิ่งประดิษฐานบนพระมหาพิไชยราชรถ เกรินบันไดนาคนี้ว่า เป็นความคิดของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ ทรงประดิษฐ์ขึ้น เรื่องเกรินบันไดนาคนี้ พระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๑ และหนังสือซึ่ง ม. จ. จงจิตรถนอม ดิศกุล นิพนธ์ไว้ในหนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอดิศัยสุริยาภา ทำให้สดุดใจ ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ท่านผู้เป็นต้นคิดประดิษฐ์ขึ้น ตามธรรมดาเกรินบันไดนาคนี้ก็ไม่ค่อยจะมีความหมายอะไรมากนัก

เพราะนานทีปีครั้งจึงได้ใช้ เพราะตามปกติถ้าไม่ใช่งานพระราชพิธีใหญ่ก็คงจะถูกเก็บไว้ที่โรงเก็บราชรถในพิพิธภัณฑ์สถานเท่านั้น ถ้ามีโอกาสผ่านเข้าชมก็จะแลเห็นตั้งทิ้งไว้อย่างไร้ความหมายและคุณค่า ครั้นถึงเวลาเป็นการเป็นงาน เกรินบันไดนาคจะเป็นกำลังสำคัญช่วยอำนวยความสะดวกทุ่นแรงงานเพิ่มความสง่างามในการปฏิบัติงานขึ้นอีกเป็นอันมาก ก็หาผู้ที่จะทราบว่าเกรินบันไดนาคนี้มีประวัติความเป็นมาอย่างไร จึงขอนำเรื่องนี้มากล่าว เพื่อเป็นการเทิดทูนพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านผู้ทรงประดิษฐ์สมบัติอันหาค่ามิได้ให้ประชาชนได้ทราบว่า "ครั้นรุ่งขึ้นวันขึ้น ๗ ค่ำ เชิญพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ ๑) จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้นพระยานมาศสามลำคาน พระยานมาศนี้ทำใหม่สำหรับพระบรมศพมีภาพสองชั้น ปักพระมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้นกั้นพระบรมโกศแห่ออกประตูศรีสุนทรไปขึ้นพระมหาพิไชยราชรถ ที่ถนนสนามไชย หน้าวัดพระเชตุพน แต่นั้นแห่เป็น

ขบวนอย่างใหญ่ ชักไปถึงพระเมรุแล้ว เชิญพระบรม-โกศลงจากพระมหาพิไชยราชรถ ทรงพระยานุมาศเข้าสู่พระเมรุด้านบุรพทิศแห่เวียนพระเมรุโดยอุตราวัฏสามรอบ แล้วเชิญพระบรมโกศขึ้นบนเกรินบันไดนาคอย่างกรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิดขึ้นใหม่ แต่ก่อนใช้เป็นไม้ล้มลุกไม่ดีเหมือนเกรินบันไดนาค จึงเป็นแบบอย่างมาจนทุกวันนี้ ขั้นซ่อกว้านเกรินเลื่อนขึ้นสู่บันไดนาคสุดแล้ว เจ้าพนักงานกรมภูษามาลาเลื่อนพระบรม-โกศไปประดิษฐานเหนือพระเบญจาทองภายใต้พระ-มหาเศวตฉัตรในพระเมรุทอง"

ส่วนนิพนธ์ของ ม. จ. หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงกล่าวถึงการพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยความตอนหนึ่งว่า "ตอนนี้พระเจ้า-อยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาวงษาภรณภูสิตภูษามาลาเชิญพระบรมโกศขึ้นเกรินประทับบนพระมหาพิไชย-ราชรถ ท่านได้เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านกลัวจะขลุกขลักเวลาเสด็จขึ้นเกริน ท่านได้จุดธูปเทียนกราบ

บังคมทูลพระบรมศพ ขอเชิญเสด็จโดยง่าย การก็เป็นไปโดยเรียบร้อย เวลาเสด็จขึ้นเกรินนั้นเป็นท่าที่งามนัก เห็นภูษามาลาถวายบังคม ๓ ครั้ง มือดุนพระบรมโกศเสด็จเข้าในราชรถ แล้วเคลื่อนกระบวน"

จากพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงนิพนธ์พระราช-พงศาวดารเกี่ยวด้วยการพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ ยังทรงออกพระนามท่านผู้เป็นต้นคิดเกรินบันไดนาคไว้ ส่วนพระนิพนธ์ของ ม. จ. หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ นิพนธ์เกี่ยวกับการพระบรมศพของรัชกาลที่ ๕ ไม่ได้ทรงกล่าวถึงท่านผู้ต้นคิด แต่ก็ยังทรงกล่าวถึงเจ้าของผู้ประดิษฐ์ไว้ แสดงความสง่างามเวลาเสด็จขึ้นเกรินนั้นด้วยข้อความสั้น ๆ แต่กินใจ เพราะสามัญสำนึกทั่ว ๆ ไปว่า ถ้าเจ้าพนักงานภูษามาลาจะใช้วิธีเก่า ซึ่งเป็นไม้ล้มลุก หรือเปลื้องประกอบออกแล้วอัญเชิญพระบรมโกศเปล่า ๆ ไม่มีประกอบก็คงจะ

ไม่น่าดู ไม่สมพระเกียรติยศของพระบรมศพ แต่เมื่อใช้วิธีเลื่อนพระบรมโกศซึ่งประกอบพระโกศทองใหญ่เข้าในพระมหาพิไชยราชรถ โดยที่ไม่ต้องใช้ผู้คนเข้าไปวุ่นวายจนเกินสมควร ประกอบกับเวลานั้น พระบรมวงศานุวงศ์หรืออาณาประชาราษฎร์ ต่างก็อยู่ในความเศร้าโศก มีดวงตาจับจ้องอยู่ที่พระบรมโกศจนแทบจะไม่หายใจก็ว่าได้ ซ้ำมาได้เห็นพระบรมโกศซึ่งประดิษฐานอยู่บนเกริน ซึ่งถูกเจ้าพนักงานขันช่อกว้านขึ้นอย่างช้า ๆ ประดุจพระบรมโกศเลื่อนลอยขึ้นไปบนนภากาศโดยลำพัง จึงเป็นภาพที่จับตาจับใจชวนให้ทวีความเศร้าโศกขึ้นได้อีกเป็นอันมาก จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงเป็นนักประดิษฐ์คิดค้นที่ปรีชาสามารถพระองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จเจ้าฟ้ากับพระราชวังเดิม

เรื่องสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี กับพระ-

ราชวังเดิมอันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่งพระราชจักรีวงศ์ พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศร์บดินทร์ก่อน เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศร์บดินทร์สิ้นพระชนม์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จไปประทับอยู่ตลอดรัชกาลของพระองค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เสด็จไปประทับจนตลอดพระชนมายุ ต่อจากสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ได้เสด็จประทับต่อมาจนทรงผนวช จึงเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมาตลอดรัชกาลที่ ๓

ในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เสด็จไปอยู่ตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิทสิ้นพระชนมชีพแล้ว โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ เสด็จไปประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ ต่อจากนั้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ มีพระราชดำริที่จะหาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงพระเกียรติยศสูงไปประทับ ก็ไม่มีพระองค์ใดเต็มพระทัยรับ จึงทรงพระราชทานให้เป็นโรงเรียนนายเรือ แต่มีพระราชกระแสรับสั่งกำชับไว้มิให้รื้อท้องพระโรง และพระที่นั่งหลังขวางของเดิม จึงปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

สมเด็จเจ้าฟ้ากับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๗๔ พุทธศักราช ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุได้ ๙ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธ-

เลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่า พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าได้ทำเป็นอย่างมีแบบแผนอยู่แล้ว แต่การพระราชทานพิธีลงสรงตั้งพระนามเจ้าฟ้ายังหาได้ทำเป็นแบบอย่างลงไม่ พระราชประสงค์จะใคร่ทำไว้ให้เป็นพระเกียรติยศสืบไปเบื้องหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ-มนตรี ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เป็นผู้บัญชาการตั้งพระราชพิธีลงสรงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการใหญ่ เฉลิมพระนามาภิไธยจารึกในพระ-สุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามกุฎ-สมมุติเทววงศ์พงศ์อิศวรกษัตริย์ขัตติยราชกุมาร ฯลฯ

ครั้นปีกุน สัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พุทธ-ศักราช ๒๓๕๘ พวกรามัญ พากันอพยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทางเมืองตาก เมืองอุทัย-ธานี เมืองกาญจนบุรี เจ้าเมืองกรมการมีใบบอกเข้ามาให้กราบบังคมทูล ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คุมกองทัพและเสบียงอาหารออกไปรับครัวรามัญซึ่งเข้ามาเมืองกาญจนบุรี โปรดให้มีเรือตั้งแห่เสด็จสามคู่ และกำรวจหอกแห่เป็นพระเกียรติยศ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระเยาว์อยู่ มีพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา นับโดยเรียงปี จึงดำรัสสั่งให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปด้วย ครั้นเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพพระมหานครแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้ครัวรามัญเหล่านั้น ขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานีบ้าง แขวงเมืองนนทบุรีบ้าง

ถึงปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๑๗๘ พุทธศักราช ๒๓๕๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา นับโดยเรียงปีครบกำหนดโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระบรมราชโองการดำรัส สั่งให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ทำเขาไกรลาสหน้าพระที่นั่งดุสิตมหา-

ปราสาท ตรงประตูสุวรรณบริบาล เป็นที่สรงและทรงเครื่องเวลาบ่าย แห่มาทรงฟังพระสงฆ์สวดพระ-พุทธมนต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสามวัน รุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้า แห่มาโสกันต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสร็จแล้วเสด็จไปสรงน้ำที่สระอโนดาต แล้วท่านอัครมหาเสนาบดีเสด็จขึ้นสู่พระมณฑปยอดเขาไกรลาส สมเด็จพระ-สัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี รับที่สมมติเป็นอิศวรรับเสด็จ ทรงเครื่องต้นบนพระมณฑปยอดเขาไกรลาสเสร็จแล้ว แห่เวียนเขาไกรลาสสามรอบแล้วแห่กลับ เวลาบ่ายแห่มาประทับที่พระที่นั่งดุสิต-มหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อมกันเวียนเทียนสมโภชวันนั้นเวลาหนึ่ง ต่อไปอีกสองเวลา วันที่เจ็ดจึงแห่พระเกศาไปลอยตามพระราชประเพณี

จากหนังสือเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จ-พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ถวายเทศน์ในการพระ-
ราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมชนก-
มหาราชาธิราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ วันเสาร์ เดือน ๘ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช
๑๒๔๔ พุทธศักราช ๒๔๕๒ ที่กล่าวมาแล้วนี้ จะ
แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย
จากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็น
ผู้ที่ใกล้ชิดสนิทสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวมาก แม้พระราชพงศาวดารซึ่งสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์
ไว้บางตอนก็แสดงให้ปรากฏชัดว่า สมเด็จพระสัมพันธ-
วงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นผู้จงรัก
ภักดีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่าง
ยิ่ง กล่าวคือเมื่อครอเฟิดเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ พระยา
พระคลังได้ถามว่า ครอเฟิดมีประสงค์จะไปเฝ้าเจ้านาย
พระองค์ใดบ้าง ครอเฟิดสืบทราบความอยู่ก่อนแล้วว่า

ในเวลานั้น ผู้ใหญ่ในกรุงเทพ ฯ แบ่งกันเป็น ๒ พวก คือพวกหนึ่งนับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามกุฎ ฯ (หรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) และเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นหัวหน้าในพวกนี้ แต่พวกหนึ่งนับถือพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (หรือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพวกเดียวกับพระยาพระคลัง ฯลฯ นอกจากนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในกาลต่อมา ได้ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าพยอม พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอกรมหมื่นมนตรีรักษา ก็ยังทรงพระมหากรุณาโปรดให้ประกาศเกียติคุณ โดยความว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกีกรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ และเป็นพระกนิษฐาธิบดี อันสนิทในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์บรมราชชนนีด้วย แลสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์-

มนตรี ได้มีพระเดชพระคุณเป็นอุปการในพระองค์แต่ทรงพระเยาว์มา ด้วยอาการที่ควรนับว่าเป็นคุณต่าง ๆ ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ยังหาทรงลืมไม่ เพื่อจะทรงเชิดชูพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกี กรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์บรมราชชนนี และสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้ปรากฏไปในภายหน้า จึงทรงสถาปนาหม่อมเจ้าพยอมพระโอรสเป็นเจ้าต่างกรมดังกล่าวแล้ว ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามพระอารามที่สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ทรงสถาปนาไว้ใหม่ว่า "วัดสัมพันธวงศาราม" ด้วย

สมเด็จเจ้าฟ้าสิ้นพระชนม์

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ประชวรเป็นพระยอดในพระศอ มาตั้งแต่เดือน ๓ ปีมะเส็ง ตรีศก ถึงวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก เวลา ๕ โมง ๔ บาท

จึงสิ้นพระชนม์ นับชันษาได้ ๕๐ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระเกียรติยศแด่สมเด็จเจ้าฟ้าเป็นอเนกประการ พระราชทานพระโกศทองใหญ่ให้ทรงพระศพ เมื่อบำเพ็ญกุศลพอสมควรแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ รับสั่งให้สร้างพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ในปีเดียวกันนั้นเอง และต่อมาจากนั้นอีก ๒ ปีเศษ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เสด็จสวรรคต สิ้นรัชกาล.

ลำดับปฐมบรมราชจักรีวงศ์ โดยสังเขป

สมเด็จพระเจ้าปฐมบรมมหาชนก (ท่านทองดี) สมเด็จพระเจ้าปฐมบรมราชชนนี ทรงมีพระโอรสธิดา คือ

๑. สมเด็จพระพี่นางเธอ กรมพระยาเทพสุดาวดี

๒. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า

๓. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว)

๔. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ทองด้วง) รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๕. สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา)

ต่างพระชนนีมี

๖. พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าหญิงกุ กรมหลวงนรินทรเทวี

๗. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา (ลา)

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) อุปภิเษกกับเจ้าขรัวเงิน ชาวจีนแซ่ตัน เป็นพระสวามี มีพระโอรสและพระธิดา คือ

๑. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (ตัน)

๒. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง

๓. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง

๔. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ และทรงเป็นพระบรม-ราชชนนี ในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาได้รับสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์

๕. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (พระนามเดิม จุ้ย ต้นราชสกุลมนตรีกุล)

๖. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ (เกษ)

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงอุปภิเษกกับใครและมีโอรสธิดากี่พระองค์ ยังหาหลักฐานที่แน่นอนไม่ได้ เฉพาะที่ค้นพบ ทรงมีพระโอรสคือ หม่อมเจ้าแบน และหม่อมเจ้าแบนจะมีบุตรธิดากี่องค์ยังค้นหลักฐานไม่พบ

เช่นกัน เท่าที่ทราบแน่ชัด คือ หม่อมราชวงศ์ตาบ ซึ่งเป็นบิดาของหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (มนตรีกุล) ฉะนั้น สายราชสกุลมนตรีกุล ส่วนใหญ่เท่าที่ทราบเป็นฝ่ายหญิงเป็นส่วนใหญ่ สำหรับฝ่ายชายที่ยังถือสกุลมนตรีกุล ขณะที่เขียนและรวบรวมเรื่องนี้ ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอน จึงมิอาจบังควรที่จะเขียนให้ครบถ้วนตามที่ประสงค์ได้

ฉะนั้น การที่ได้เขียนประวัติความเป็นมาของวัดสัมพันธวงศ์ ที่เนื่องด้วยสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้สถาปนาวัดสัมพันธวงศ์แต่แรกเริ่มนี้ ท่านผู้อ่านจะพบสิ่งใดขาดตกหรือยังไม่ถูกต้องดี โปรดแจ้งแก่อาตมภาพ ผู้มีสติปัญญาน้อย และหรือแจ้งแก่ทางวัดสัมพันธวงศ์ จักเป็นพระคุณอันสูงยิ่ง เพื่อในกาลต่อไป จะมีการพิมพ์ประวัติและส่วนที่เกี่ยวข้องอีก จักได้นำไปแก้ไขให้ถูกต้อง ทั้งนี้ขอประทานอภัยแด่ท่านผู้อ่านมา ณ โอกาสนี้ด้วย

อนึ่ง ประวัติต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นมานี้ สำเร็จได้ด้วยการค้นจากพงศาวดารเล่มต่าง ๆ บ้าง จากหนังสือจดหมายเหตุต่าง ๆ บ้าง จากประวัติของวัดสัมพันธวงศ์ซึ่งเขียนไว้นานแล้วบ้าง และจากจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์บ้าง.

พระครูปลัดจำนงค์ ธมฺมจารี

วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ
๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗

คำปรารภ

สุภาษิตจินตกวีนิพนธ์ สาธุชนนิยมท่องให้จำได้และทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพราะเป็นเหตุให้เกิดความบันเทิงใจ และสามารถเป็นสหายของตนในการประคองกายวาจาใจให้ดำเนินตรงไปถึงประโยชน์สุขสมปรารถนา ทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงคือเกื้อกูลกรณีย์ทางคดีโลกให้สมบูรณ์ และเกื้อกูลกรณีย์ทางคดีธรรมให้เจริญต่อไป ตั้งแต่อย่างหยาบจนถึงอย่างละเอียดโดยลำดับ เป็นของจำได้มาแต่ผู้อื่นเมื่อยังเยาว์บ้าง มาพบใหม่จากหนังสือต่าง ๆ ในภายหลังและคัดไว้บ้าง ประพันธ์ขึ้นเองตามควรแก่เหตุบ้าง แต่ไม่ได้ตั้งใจจะรวมพิมพ์มาแต่เดิม พึ่งมาปรารภจะรวมพิมพ์เป็นของแจก ในงานบำเพ็ญกุศลชนมายุ ๗๐ ปี บริบูรณ์ ของอุบาสิกากรอง วิทยานุกรณ์ ผู้เป็นโยมนี้ เพื่อสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ยังเยาว์ และผู้มีโอกาสน้อยในการศึกษาสดับตรับฟัง เหมือนดังได้รับโอวาท

ของผู้ใหญ่ บัดนี้เวลาล่วงมา ๒๗ ปี ในการทำบุญประจำปีที่ ๕๐ ของวัดสัมพันธวงศ์ แลในการกุศลที่คณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตร มีจิตปรารถนาจะบำเพ็ญกุศลฉลองอายุครบ ๘๐ ปีของอาตมา เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีแลมิตตสังคหะ ญาติสังคหะแก่อาตมา จึงเลือกเอาหนังสือนี้พิมพ์เป็นของแจกรวมกับหนังสืออื่นที่พอจะเตือนใจให้เกิดประโยชน์สุขโสมนัสแก่ผู้มาร่วมงาน แต่น่าเสียดายที่ไม่มีโอกาสพอจะค้นที่มาของสุภาษิตนั้น ๆ ว่า ใครเป็นผู้นิพนธ์หรือผู้กล่าว ที่ไหน เมื่อไรได้ทั่วถึง จึงไม่ได้บอกไว้เลย ทั้งถ้อยคำสำนวนก็เกรงว่าจะคลาดเคลื่อนจากฉบับเดิมอยู่บ้าง แต่หวังว่าถ้ามีโอกาสหรือมีผู้เห็นชอบด้วยคงช่วยให้หนังสือนี้สำเร็จประโยชน์ดียิ่งขึ้นในกาลต่อไป.

ขออำนาจเจตนาดีของกวีทั้งหลายและคุณพระรัตน-ตรัย จงบันดาลให้ใจของผู้ได้อ่านได้ฟังหนังสือนี้พร้อมทั้งผู้โมทนา จงมีความสุขเกษมสำราญ ยังประโยชน์อัน

ไพศาลให้สำเร็จ นิราศภยันตรายทั่วกัน เทอญ.

วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๙

ข้อเตือนใจในการตั้งตัว

อักษรย่อในตราพระเกี้ยว

๑. ร. จ. บ. ร. ต. ภ. ว. ห. จ. ร. ความพิสดารว่า

เราจะบำรุงตระกูลวงศ์ให้เจริญ

๒. คนใดมีชาติเชื้อ พงศ์ทราม
มีหมั่นพยายาม ยิ่งแล้ว
ศึกษาประกอบงาม เชิงฉลาด
กลับยศใหญ่ยิ่งแกล้ว เช่นเชื้อผู้ดี

๓. ผู้ดีมีชาติเชื้อ สกุลวงศ์
ประมาทจิตคิดทนง เชื่อหน้า
ไม่เพียรกลับพาพงศ์ ตนเสื่อม ศูนย์แฮ
นานหน่อยค่อยต่ำช้า หมดเชื้อมีชุม

๔. รูปเยาว์ก็สมบูรณ์ และตระกูลก็ไพศาล
แม้นไร้วิชาการ บ่มิงามจะเปรียบฉัน

ทองกวาวพิไลยพ่าง ชนช่างระบายพรรณ์
แต่ไร้สุคนธ์สรรพ์ นรไป่นิยมชม

๕. ความรู้เสมอมิตร จรติดสกลกาย
ลาภเลิศประเสริฐหลาย จะอุบัติบ่ขัดแคลน
อนึ่งเป็นสถานเคา- รวเต้าผดุงแดน
เป็นทรัพย์วิเศษแสน ปถพีในโลไกย
ผู้ไร้วิชาคุณ บ่ชำนาญคดีใด
เฉกชาติปสุรใน ปถพีบ่ผิดผัน

๖. อันความรู้รู้กระจ่างถึงอย่างเดียว
แต่ให้เชี่ยวชาญเถิดคงเกิดผล
อาจจะชักเชิดชูฟูสกนธ์
ถึงคนจนพงศ์ไพร่คงได้ดี

๗. คนมักง่ายภายหน้าร้องว่าโอ๋
พวกคนโง่ทำงานหนักใช่ศักดิ์ศรี
โทมนัสอัดอุราทั้งตาปี
เพราะเหตุที่โง่เขลาต้องเศร้าใจ

๘. คนรูปสวยรวยทรัพย์กับอำนาจ
คนฉลาดออกหน้าสง่าใหญ่
พวกคนดีมีปัญญาอาชานัย
คิดสิ่งใดย่อมเป็นคุณบุญระคน

๙. หูแน่นใจหนักหลักสติ
อย่าได้ริวู่วามพลุ่มพล่ามผลุน
ถ้ากล้านักมักบิ่นจนสิ้นทุน
ขลาดนักมักจะวุ่นวิตกไป

๑๐. มรรยาทกิริยาท่านว่าไว้
ใช่อื่นไกลหรือคือสง่าตัวราศี
อาจเพิ่มพูนพิพัฒน์สวัสดี
แก่นารีบุรุษสุดประมาณ

๑๑. เขาย่อมเปรียบเทียบความว่ายามรัก
แต่น้ำผักต้มมาชมว่าหวาน
ครั้นจืดจางห่างเหินไปเนิ่นนาน
แม้น้ำตาลก็ว่าเปรี้ยวไม่เหลียวแล

๑๒. จะยืนเดินนอนนั่งระวังท่า
ไม่อาชาเขาจะพากันยิ้มหวัว
ยามสำรวลก็อย่าสรวลให้เมามัว
แม้จะหัว ๆ ร่อพอสบาย

๑๓. เมื่อยามยิ้ม ๆ ไว้แต่ในพักตร์
อย่ายิ้มนักเสียสง่าพาสลาย
อย่าเท้าแขนเท้าคางให้ห่างกาย
อย่ากรีดกรายกรุ้งกริ่งทำหยิ่งไป

๑๔. อนึ่งสตรีถึงรูปงามทรามสวาสดิ์
แต่มรรยาทผิดตระกูลประยูรหงส์
ชายที่ดีเขาไม่มีจิตจำนง
ก็คงลงอยู่ว่างามทรามกิริยา

๑๕. ถึงพาลพอดีดแต่สุภาพ
ไม่หยามหยาบมรรยาทสมวาสนา
จะกล่อมเกลี้ยงเคียงหมอนนอนเต็มตา
คงดีกว่างามพริ้งเป็นลิงลน

๑๖. จำอะไรไม่เหมือนจำธรรมของพระ
มีแต่ละหลีกชั่วทั่ววิถี

ตายไม่หลงคงไม่เกิดประเสริฐดี
ความจนมีไม่ยั่งยืนรู้คืนคลาย

๑๗. คนดีชั่วมีจนทุพลภาพ
อย่าเพ่อหยาบหยามขู่ลบหลู่หลาย
คงจะมีดีบ้างในร่างกาย
ลูกผู้ชายอย่าเพ่อหมิ่นจินตนา

๑๘. ถ้านายดีมีปัญญาอัชฌาสัย
เหมือนโพธิ์ไทรใบขี่ดสนิทหนา
อาศัยร่มชมเชยเผยผกา
เป็นที่ผาสุกใจแก่ไพร่พล

๑๙. ถ้าบ่าวดีมีปัญญาสวามิภักดิ์
ถึงเบาหนักละเอียดหยาบช่วยหาบขน
กว่าจะเสร็จกิจนายด้วยกายตน
ถึงอับจนรักนายสู้ตายแทน

๒๐. อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก
สุขกับโศกยังไม่สิ้นอย่าสงสัย

เสน่หาตาบอดไม่ปลอดภัย
รู้ตัวได้ทำดีจึงมีคุณ

๒๑. อันพืชพรรณพฤกษาบรรดามี
ทั้งเลวดีรสชาติฝาดเปรี้ยวหวาน
สืบพืชพรรณเก้ารสปรากฏนาน
นี่พยานแห่งมิตรคิดคบกัน

๒๒. ผูกสนิทชิดเชื้อนั้นเหลือยาก
ถึงเหล็กฟากมัดไว้ก็ไม่มั่น
จะผูกด้วยมนต์เสกลงเลขยันต์
ก็ไม่มั่นเหมือนผูกไว้ด้วยไมตรี

๒๓. ขืนให้รักหักให้ชมโดยสมหมาย
ไม่แยบคายเหมือนเป็นเองเพรงกุศล
ฉลาดคิดพูดทำกรรมของตน
สู้อดทนเพียรสร้างคุณบุญประคอง

๒๔. แม้นบุตรดกก็เป็นที่เฉลิมศักดิ์
จะชูพักตร์ชนนี้ชนกสอง
ทรัพย์สมบัติควรยกให้ปกครอง
ได้ประคองเชื้อตระกูลไม่ศูนย์วงศ์

๒๕. อันศิษย์ดีชูหน้าครูอาจารย์
ลาภสักการจักเกิดโดยประสงค์
กตัญญูนับถือและซื่อตรง
จะยืนยงวัฒนาสถาพร

๒๖. ทรลักษณ์อกตัญญุตาเล่า
เทพเจ้าก็จะแช่งทุกแห่งหน
ให้ทุกข์ร้อนงอนง้อทรพล
พระเวทมนต์เสื่อมคลายทำลายยศ

๒๗. ถึงยศใหญ่ก็อย่าเผ้าแต่เมามัว
ละเลิงตัวลอยเลิศจนเหลิงหมด
รู้ประมาณนั้นแลดีทวียศ
เกียรติปรากฏเจียมศักดิ์จึงจักควร

๒๘. อันตัวเราก็ต้องดูให้รู้รัก
รักษาศักดิ์เราอย่าให้ผู้ใดฉิน
รักษาตัวอย่าให้มัวมีมลทิน
รักษาศีลทรัพย์ประสงค์ให้คงทน

๒๙. อย่าจำหน่ายจ่ายเกินจนเพลินจิต
นิ่งพินิจตรองความสองสามหน
ไม่ควรจ่ายอย่าจ่ายจะกลายจน
เกิดเป็นคนสิ้นทรัพย์อัปปมาณ

๓๐. มีสิ่งสิ่งพึ่งประจบให้ครบบาท
อย่าให้ขาดด้วยของต้องประสงค์
ถ้ามีน้อยกินน้อยค่อยบรรจง
อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน

๓๑. ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ
ให้เป็นมื้อเป็นคราวทั้งคาวหวาน
เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล
จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดระทดใจ

๓๒. มีบุตรดีก็เป็นศรีสง่าหน้า
ญาติวงศ์พงศาก็ผ่องใส
ถึงเพื่อนบ้านถิ่นฐานที่ใกล้ไกล
ก็พอใจสรรเสริญเจริญพร

๓๓. การอดกลั้นขันติมีวิจารณ์
รู้ประมาณรับสละประเสริฐสุนทร์
ถึงเสียทรัพย์นับแสนแม้นเป็นคุณ
ควรลงทุนเพราะจะได้กำไรรวย

๓๔. ไม่ควรเสียเบี้ยเดียวควรเหนี่ยวหน่วง
แลควรห่วงบุญกุศลให้ผลช่วย
อย่าห่วงทรัพย์รับส่งจนงงงวย
เอาไปด้วยได้เมื่อไรไปแต่เรา

๓๕. สักรวาหวานอื่นมีหมื่นแสน
ไม่เหมือนแม้นพจมานที่หวานหอม
กลิ่นประเทียบเปรียบดวงพวงพะยอม
อาจจะน้อมจิตโน้มด้วยโลมลม

๓๖. แม้นล้อลามหยามหยาบไม่ปลาบปลื้ม
ดังดูดดื่มบอระเพ็ดต้องเข็ดขม
ผู้ดีไพร่ไม่ประกอบชอบอารมณ์
ใครฟังลมเมินหน้าระอาเอย

๓๗. เป็นมนุษย์สุดนิยมเพียงลมปาก
จะได้ยากโหยหิวเพราะชิวหา
แม้นพูดดีก็มีคนเขาเมตตา
จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะความ

๓๘. ประการหนึ่งถึงจะโกรธพิโรธร้าย
หักให้หายเหือดไปเหมือนไฟดับ
ค่อยคิดการงานศึกให้ลึกลับ
แม้นจะจับจับให้มั่นอย่าพรั่นพรึง

๓๙. อนึ่งว่าข้าศึกยังฮึกฮัก
จะโหมหักเห็นไม่ได้ตามใจหมาย
สืบสังเกตเหตุผลกลอุบาย
ดูแยบคายคาดทั้งกำลังพล

๔๐. อนึ่งให้รู้รบที่หลบไล่
ทหารไม่เคยศึกที่ฝึกฝน
ทั้งถ้อยคำสำหรับบังคับคน
อย่าเวียนวนวาจาเหมือนงาช้าง

๔๑. ประการหนึ่งซึ่งจะชนะศึก
จงตรองตรึกยักย้ายให้หลายอย่าง
ดูท่วงทีกิริยาในท่าทาง
อย่าละวางไว้ใจแก่ไพรี

๔๒. วิสัยคนทนคงเข้ายงยุทธ์
ฤทธิรุทแรงร้ายกายสิทธิ์
แม้นเพลิงกาฬผลาญแผ่นดินสิ้นชีวิต
อำนาจฤทธิ์ย่อมแพ้แก่ปัญญา

๔๓. รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี

๔๔. เพราะมีหูอยู่บ่มีศักดา แม้นหูหาไม่บ่ไม่มีฤทธิ์

๔๕. ถึงเป็นชาติเป็นเชื้อ แต่ไม่มีความเอื้อเฟื้อก็เหมือนเนื้อในป่า

๔๖. ไม่ใช่ชาติไม่ใช่เชื้อ แต่มีความเอื้อเฟื้อก็เหมือนเนื้ออาตมา

๔๗. ไม่ถึงที่ก็ไม่ตายวายชีวาตม์ ใครพิฆาตเข่นฆ่าไม่อาสัญ ถึงที่ตายก็ต้องตายวายชีวัน ไม่มีใครฆ่าฟันก็ตายเอง

๔๘. หมั่นเรียนมากรู้ มั่นสัตย์กตัญญู แม่นสู่ทางเจริญ

๔๙. คนคำและธรรมหลากชั้นมากมี
ต่อสามัคคีจึงให้สุขเกษมสันต์
ดุจปูนทรายไม้เหล็กถึงต่างพรรณ
แต่รวมกันถูกส่วนควรค่ายิ่ง

๕๐. ใช้การบังคับถี่ถ้วนเฉียบขาด
สามารถให้ประสิทธิ์กิจทุกสิ่ง
ดุจแสงระพีที่มีประโยชน์มากจริง
แต่แผดนิ่งไม่ลดก็เหลือทน

๕๑. ราตรีเย็นจันทร์เพ็ญเย็นดีมาก
แต่มักพรากพาลจากคุณบุญกุศล
จึงต้องมีราตรีทิวาวน
พอให้คนรู้ชอบประกอบการ

๕๒. ธรรมะมีลักษณะเช่นแว่นตา
ถึงว่าดีมีค่าประเสริฐสาร

แต่อ่อนแก่เกินขนาดมิเป็นการ

ต่อประมาณรู้ดีจึงมีคุณ

๕๓. การดูด้วยแว่นตาทาขี้ผึ้ง

ไฉนจึงจะเห็นจริงสพสิ่งสุนทร์

การถึงพระเพียงวาจาหาส่วนบุญ

จะเห็นคุณค่าแท้มาแต่ไหน

๕๔. บุตรผิดพ่อแม่ต้อง เตือนตัก

บ่าวผิดนายคอยซัก โทษชี้

ศิษย์ผิดท่านครูจัก แถลงโทษ เขานา

พ่อแม่นายครูนี้ ผิดแล้วใครสอน

๕๕. นั่ง ทำบ่คิดท้อ สักงาย

นอน ก็นึกไป่วาย สักมื้อ

ยืน ยั้นยั่วจิตหมาย สำเร็จ

เดิน คิดหาเหตุเกื้อ สิ่งนั้นเสร็จสม

๕๖. เวียน วนสกนธ์กอบเกื้อ กิจการ เสมอนา

ตาย เกิดมากประมาณ ไป่ได้

เวียน หว่างวัฏฏสงสาร สุดทุกข์ ไฉนนา

เกิด แก่ ตาย เจ็บ ให้ ทุกข์แท้ควรหนี

๕๗. สิ่งใดในโลกล้วน เปลี่ยนแปลง
อนึ่งชราหย่อนแรง เร่งรั้น
ความตายติดตามแสวง ชีพประไลยเฮย
สามส่วนควรคิดค้น คิดรู้เตรียมคอย

๕๘. โลกว่างามพระเจ้า แจกเป็น อสุภเอย
โลกว่าเที่ยงพระเห็น อนิจแท้
โลกว่าสุขพระเพ็ญ- ญาณว่า ทุกข์นอ
โลกว่าตนพระแก้ หมดล้วนอนัตตา

๕๙. ของดีมีทั่วโลก คนอับโชคมองไม่เห็น
ของดีดูไม่เป็น เห็นแต่ชั่วก็มัวหมอง

๖๐. เกลียดกลัวกลุ้มรุมใจ พูดทำไปผิดทั้งผอง
ทุกข์โทษถึงไม่ปอง ก็มีมาน่าหวั่นใจ

๖๑. สุขศรีที่ต้องการ กลับพ้นผ่านหมดสมัย
เกียรติศักดิ์จักประลัย โศกเศร้าใจภัยเนืองนอง

๖๒. ของดีโลกสมมุติ ก็โดยยุตประโยชน์สอง
หมายตนคนอื่นปอง ความสุขกายสบายใจ

๖๓. ของดีมีมากอย่าง คุณโทษพรางไม่แจ่มใส
บัณฑิตจิตประไพ เห็นนอกในประกอบสม

๖๔. ของดีเสริมศรีศักดิ์ สุขประจักษ์อินทรีย์บ่ม
บารมีอภิรมย์ คุณอุดมสุดประมาณ

๖๕. ของดีมีโทษเคล้า จงรู้เท่าอย่าเมาสมาน
รู้เลือกเสพสำราญ ผ่านพ้นภัยไกลมลทิน

๖๖. ของดีแลของชั่ว คนพาลมัวเมาถวิล
ริษยาโลภอาจิณ จิตทรามมากอยากเข้าครอง

๖๗. ฉะนั้นควรเพ่งจิต กอบการกิจเสนอสนอง
เพ่งให้ดีสมที่ปอง มีโชคชัยสุขใสเทอญ

๖๘. เกิดแก่แลเจ็บตาย ประจำกายะสังขาร
มีอยู่เป็นนิจกาล ไม่พิจารณ์ไม่เห็นจริง

๖๙. หลงติดในโลกีย์ ดุจะมีปีศาจสิง
รักชังประดังติง และจะต้องผจญจร

๗๐. ถึงแม้มิอยากพราก ก็จำจากกันสลอน
พึงเห็นอุทาหรณ์ ปิยชนผู้จากไป

๗๑. แต่ผู้ศรัทธาธรรม ประจำจิตทุกสมัย
เร่งทำดีไม่มีภัย บุญนำไปไกลมัวลมา

๗๒. เหตุนั้นเราควรมุ่ง สติมั่นกุศลสาร
ประกอบคุณอดุลย์การ ประโยชน์สุขนิรันดร

๗๓. พ่อแม่และครูบา มีเมตตาพรหมวิหาร
บุตรศิษย์จิตใจพาล ท่านปกครองป้องกันภัย
สอนสั่งหวังให้ดี เสริมสุขศรีสมสมัย
ชื่นชมอำนวยชัย เพื่อมั่นคงวงศ์สกุล
พ่อแม่และครูบา จึงชื่อว่าพิเศษสุนทร์
บุตรศิษย์คิดพระคุณ ย่อมจำรูญนิราศภัย ฯ

๗๔. พระคุณพระพุทธพร้อม ธรรมสงฆ์
ปรากฏกายใจตรง มั่นแล้ว
สรรพการกิจประสงค์ สำเร็จ ได้แฮ
ควรทุกคนอย่าแคล้ว คลาดน้อมนมัสการ

๗๕. ผู้ดำเนินชีวิตชนิดดี
สร้างเดชศรีให้เจริญเกินคาดหมาย
ได้ประสพสารคุณอุ่นจิตกาย

สมมุ่งหมายสติมั่นปัญญาคม
เมื่อเจริญชีวิตพิชิตมาร
มีศีลทานภาวนากล้าหาญสม
อยู่วันเดียวไม่เกี่ยวทุกข์สุขอุดม
น่าชื่นชมกว่าชีพพาลนานร้อยปี
หากเป็นอยู่ยังหมู่ให้เจริญ
ไม่หมองเมินมุ่งคุณวิบูลศรี
ให้ประโยชน์ทั้ง ๓ สามัคคี
เป็นเจดีย์อุดมคุณควรบูชา
สุภาษิตที่ประสิทธิ์ประสาธน์ไว้
ก็เพื่อให้สาธุชนดลสุขา
เหมือนอาทิตย์อุทัยไขแสงประภา
เจริญตาเจริญคุณจรูญเรือง ๆ

๗๖. ชีวิตร่างกายนี้มีชั่วกาล
ไม่ทนทานสุขทุกข์แล้วสลาย
เป็นลาภมากของเรายังไม่ตาย
ทั้งจิตกายเป็นมนุษย์อุดมดี

ไม่พิการใบ้บ้าไม่บอดหนวก
ได้สะดวกสร้างคุณวิบูลศรี
เราจะไม่คบพาลการกลี
เสพแต่ดีตามบัณฑิตนิจกาล
ไม่กล่าวร้ายไม่ทำร้ายไม่หยาบคาย
รักษากายวาจาใจให้สุพศานต์
จักชนะโดยชอบกอปเชี่ยวชาญ
เสพสำราญคุณไตรรัตน์นิรันดร ฯ

๗๗. เกิดแก่เจ็บตาย คุณโทษหลากหลาย จงรู้วิจารณ์ จงอย่าลืมตน เพิ่มมงคลสาร ให้ชำนะมารเกษมนิรันดร์

๗๘. ขอเชิญเพ่งพิจ กายวาจาจิต ทั้งนอกและในให้รู้แจ้งจริง อย่านิ่งนอนใจ ปรับปรุงแก้ไข ให้ทันเวลา

๗๙. เลิกติดกามสุข ไม่เมาเคล้าทุกข์ เดินไกลมารมา ไม่มีหม่นหมอง ผุดผ่องประภา สมเป็นเมธารู้หลักนักปราชญ์

๘๐. ชีวิตร่างกาย ถึงจะวอดวาย ช้าเร็วเกินคาด

ผู้รู้คงที่ไม่มีหวั่นหวาด เพราะไม่ประมาท เกษมนิรันดร์

๘๑. ใครรู้ชอบทำชอบเป็นคนดี
ประเสริฐศรีนิรทุกข์สุขแจ่มใส
ฝ่ายทำชั่วเป็นคนชั่วต้องกลัวภัย
ทุกข์กายใจหมายสุขมิสมปอง

๘๒. ถ้ารู้ว่านิสัยชั่วของตัวมี
เอาชนะในวันนี้ดีนักหนา
ชนะชั่วถึงตัวตายวายชีวา
ยังดีกว่าอยู่กับชั่วกลัวทุกข์ภัย

๘๓. ไม่พูดจาวิสาสะกะใคร ๆ
หรือพูดไกลเกินควรกวนโทษา
ฟังเขาพูดดูบ้างยังดีกว่า
จะพูดจาออกรู้แต่ผู้เดียว

๘๔. รู้มากประมาทมี กรณีย์ก็ไร้ผล
รู้ชอบประกอบตน ดุจรู้อุดมดี

๘๕. รู้มากประมาทเมา ก็จะเศร้าจะเสื่อมศรี
รู้น้อยประกอบดี ก็จะมีแต่สุขศานต์

๘๖. ประสงค์สารคุณควร ประมวลจิตพินิจสาส์น
มนุษย์พิบัติราน ก็แต่ผู้อนาทร
๘๗. นิกรประจงจิต ประกอบกิจมิย่อหย่อน
ก็ได้สุขสถาพร มิม้วยมรณ์นิรันดร์กาล ฯ

๘๘. ด้วยอานุภาพแห่งคุณบุญกุศล
ขอทุกคนสุขเกษมเปรมปรีดิ์
ทุกข์โศกโรคภัยอย่าได้ย่ำยี
เพิ่มเดชศรีประโยชน์สามงามเทอญ

๘๙. ทางประเสริฐเลิศองค์แปดประการ
พระประทานไว้ดีไม่มีหมอง
จงพิจารณ์หมั่นประเชิญเดินประคอง
สุขสนองนิรันดร์ทั่วกันเทอญ ฯ

ปาฐกถาเรื่อง

ความเหนื่อยใจ

สุชีโว ภิกขุ วัดกันมาตุยาราม

แสดง ณ วัดราชผาติการาม ๑๕ ตุลาคม ๒๔๙๒

เรื่องที่จะพูดวันนี้คือเรื่อง "ความเหนื่อยใจ" หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ความหนักอกหนักใจ ไม่สบายใจ" ก็ได้ ปัญหาเรื่องความเหนื่อยใจเป็นเรื่องสำคัญมาก ทางพระพุทธศาสนา จึงวางหลักธรรมไว้ให้พวกเราหาความสุขได้ ปัญหาเรื่องนี้ในต่างประ-เทศ โดยเฉพาะในอเมริกา ถือเป็นปัญหาใหญ่ เขากำลังคิดแก้กันอย่างไร ควรนำมาพิจารณาดู การคิดแก้ความเหนื่อยใจของฝรั่งกับที่พระพุทธเจ้าสอน เทียบเคียงกันได้อย่างไร อันนี้เป็นเหตุให้เรามีโอกาสเปรียบเทียบความคิดเห็นของคนที่ภูมิใจว่าเขาเป็นคนมีความ

รู้เป็นคนสมัยใหม่ว่าเป็นอย่างไร แต่เมื่อเรารู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาดีแล้ว เราจะเห็นว่า ความคิดเห็นทางพระพุทธศาสนายังคงทันสมัย และใหม่กว่าที่ชาวตะวันตกเขาว่าใหม่นั้นมานานกว่าตั้งสองพันกว่าปี นับแต่พระพุทธเจ้ามีพระชนม์อยู่และล่วงมาจนบัดนี้ หลักธรรมก็ยังทันสมัยอยู่ เรื่องที่น่าคิด ครั้งหนึ่งที่บอสตันในอเมริกา มีการประชุมแพทย์เพื่อพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับโรคธรรมดา ที่หมอรักษาไม่หาย ค้นต้นเหตุของโรคไม่พบ ซึ่งตรวจร่างกายคนไข้ ตรวจแล้วตรวจเล่าก็ไม่รู้ ว่ามีสมุฏฐานมาจากอะไร คือเขาพิสูจน์ทางร่างกายทุกส่วนแล้ว ว่าส่วนไหนพิการบ้าง เช่นอ้าปากดูก็ไม่เห็นอะไรผิดปรกติ หรือตรวจตา ตรวจหู ตรวจจมูก ก็ไม่มีอะไรผิดปรกติ หมอสำรวจทั่วร่างกาย ก็ไม่มีอาการอะไรจะส่อให้เห็นว่า เกิดจากความพิการส่วนไหนทางไหน จึงค้นดูว่าความหนักอกหนักใจ หรือความเหนื่อยใจ จะเป็นเหตุให้เกิดการพิการทางกายได้หรือไม่ เมื่อประชุมตรวจ

สอบกันหลายครั้ง ก็พบว่าความเหนื่อยใจหรือความหนักอกหนักใจนี้ ถ้าปล่อยให้เกิดมีมากขึ้น ๆ โดยไม่ใช้วิธีผ่อนให้เบาบางลงเสียบ้าง ย่อมจะทำให้เกิดผลทางกายหลายประการ เช่นบางคนเป็นโรคไขข้ออักเสบ เดินไม่ได้ บางคนอยู่ดี ๆ แขนเสียข้างหนึ่ง ยกไม่ขึ้น ทั้ง ๆ ที่ตรวจร่างกายแล้วไม่มีส่วนไหนบกพร่อง บางคนปวดศีรษะไม่รู้หาย ความหนักอกหนักใจ ความเหนื่อยใจ ทำให้ร่างการพิการได้ เมื่อหมอประชุมกันได้ความเช่นนั้น แพทย์คนหนึ่งจึงตกลงใจตั้งโรง-เรียนหรือเรียกว่า โรงพยาบาลรักษาคนไข้ทางจิตใจ ใครมีความหนักอกหนักใจอย่างไรก็มารักษาปรากฏว่าบางคนแขนตายไปหาเหตุไม่ได้ บางคนปวดศีรษะเสมอ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีอาการพิการทางกายแต่อย่างไร เมื่อมารักษาที่โรงเรียนนี้หรือโรงพยาบาลนี้ไม่ช้าอาการที่แขนตายไป หรือปวดศีรษะ ก็หายไปได้คนไข้มีอาการสดชื่นผ่องใสขึ้น เขาจึงพิจารณาว่าจิตใจนี้ถ้าไม่สบายย่อมส่งผลสะท้อนถึงกายได้ เรื่องนี้

ถ้าท่านที่เคยอ่านหนังสือทางพระพุทธศาสนา ก็คงเคยพบในเรื่องเช่นเดียวกันว่า ในพระพุทธศาสนาเคยมีบ้างที่ภิกษุผู้มีความหนักอกหนักใจ มีความลังเลใจไม่แน่นอนลงไปได้ บางทีซูบผอม เป็นหิด ดังที่ท่านใช้ศัพท์พรรณนาอาการไว้ว่า กิโส ผอม ลูโข เศร้าหมอง ธมนิสนฺถตคตฺโต มีกายสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น อาลสิยาภิภูโต เกียจคร้านไม่อยากทำอะไร กจฺฉุปริกิณฺโณ เกลื่อนไปด้วยหิด แต่ว่าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าใครเป็นหิดจะต้องมีจิตใจไม่สบายเสมอไป.

ความหนักอกหนักใจ ย่อมกระทบกระเทือนถึงทางกายด้วย พระพุทธเจ้าเคยสั่งสอนยกปัญหาข้อหนึ่งตรัสว่า "มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา" ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ. เรื่องจิตใจเป็นปัญหาใหญ่มิใช่น้อย พระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับจิตใจมาก ถึงกับนักจิตวิทยาชั้นดี ๆ เมื่อได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็ยกย่องว่าพระพุทธเจ้าเป็นนักจิตวิทยาชั้นเยี่ยม แต่ทาง

พระพุทธศาสนาก็มิได้ละเลยปัญหาทางกายเสียทีเดียว มิใช่ถือว่าใจอย่างเดียวที่จะต้องพิจารณาว่าเป็นเรื่องสำคัญ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงกระทำทุกรกิริยาด้วยเข้าใจว่าจะตรัสรู้ แต่ปรากฏว่าการทรมานกายนั้นไม่เกิดผล เพราะเมื่อกายเดือดร้อนกระสับกระส่ายอยู่ จิตก็ยากที่จะสงบระงับ พระองค์จึงเสวยพระกระยาหารให้พระวรกายมีกำลัง จะได้สะดวกแก่การอบรมพระหฤทัย แม้บุคคลที่ปฏิบัติทางจิต ท่านผู้สั่งสอนยังแนะนำไว้ว่าเมื่อรับประทานอาหารอิ่มใหม่ ๆ อย่าเพิ่งนั่งทำสมาธิ รอให้อาหารย่อย ให้ร่างกายบรรเทาความเมาในอาหารเสียก่อน พระพุทธศาสนารอบคอบเพียงพอที่จะเอาใจใส่ในความเป็นไปทางกาย พระพุทธเจ้าทรงกระทำพระองค์ให้เป็นพยานว่า เราจะต้องพิจารณาเรื่องกายพอสมควร เมื่อกายไม่เดือดร้อนเกินไป จิตใจก็ตั้งมั่นได้ ในที่สุดทรงสอนไว้เหมือนกันว่า บางคราวถ้ากายเดือดร้อนกระสับกระ-ส่ายอยู่ เพราะถูกความเจ็บไข้เบียดเบียน ต้องฝึก

ทำใจให้เข้มแข็ง แยกจิตออกมิให้พลอยเดือดร้อนไปกับกาย.

ปัญหาว่า ที่คณะแพทย์ร่วมประชุมกันแก้ปัญหาความเหนื่อยใจ เขามีวิธีทำกันอย่างไร วิธีทำของเขาก็คือ สมมติว่ามีคนไข้รายหนึ่งมาหา คนไข้มีความหนักอกหนักใจอะไรอยู่ ก็ให้ระบายให้หมด หมอเป็นผู้รับฟัง คนไข้ประเภทนี้มักเป็นหญิง เพราะผู้หญิงมักมีเรื่องหนักใจมาก เช่นมีหน้าที่เป็นแม่บ้าน ต้องรับผิดชอบมาก ต้องดูแลบ้านเรือนตลอดจนการใช้จ่าย ปกครองผู้คน และคอยเอาอกเอาใจคนนั้นคนนี้ในบ้าน ต้องเป็นกังวลต่าง ๆ มีภาระหนักมาก จิตใจกลัดกลุ้มเหน็ดเหนื่อยเลยซูบผอม ปวดศีรษะเสมอบ้าง ร่างกายพิการต่าง ๆ บ้าง หมอก็ให้คนไข้นั้น ๆ ระบายความคิดในใจออกมา คนไข้ก็นั่งเล่าไป เพราะถ้าเก็บความหนักอกหนักใจไว้ ความหนักอกหนักใจที่อัดไว้ ๆ ก็แสดงออกมาเป็นรูปความไม่สบายทางกาย เขาจึงให้เล่า ๆ เสีย เท่ากับระบายความ

กลุ้มออกให้หมด เล่าไประบายไปหนึ่งชั่วโมงไม่พอ สองชั่วโมงก็ได้ ข้อสำคัญหมอต้องทนฟังและแสดงอาการสนใจ เห็นอกเห็นใจจนกว่าจะจบ ระบายหมดแล้วก็นั่งนิ่งเงียบ ใช้วิธีนี้นับว่าได้ผลดีเหมือนกัน คือใครมีความข้องใจอะไรก็ให้เปิดเผยออกมา และบางทีเขาแนะไปในทางศาสนาของเขาว่า เป็นวิธีรักษาด้วย คือเมื่อมีอะไรหนักใจก็ให้อ้อนวอนพระเจ้าหรือเทวดาของเขาให้ช่วย จิตใจก็สบาย บางทีมีโรคก็อาจหาย แพทย์บางคนก็มีข้อคิดในการบรรเทาความเหนื่อยใจหลักแหลมพอควร คือมีหลักเข้ามาเฉียดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาก็มี เช่นให้ค้นหาเหตุของความหนักอกหนักใจว่าเป็นมาแต่อะไร ค้นหาเหตุให้ได้แล้วจึงหาวิธีแก้ นี่ก็ใกล้หลักอริยสัจมาก เป็นแต่อริยสัจเป็นหลักแก้รวบยอด ที่เมื่อแก้ได้แล้วก็ไม่ต้องกังวลแก้กันใหม่อีกชั่วกาลนิรันดร เป็นอันว่าปัญหาเรื่องความหนักอกหนักใจนี้ ในต่างประเทศมีการค้นคว้ามาก ถึงกับตั้งโรงเรียนหรือโรงพยาบาล

เพื่อรักษาคนมีความเหนื่อยใจ และก็ได้ผลพอควร เรื่องนี้มีทางจะอธิบายให้เห็นว่า ความเหนื่อยใจหรือความหนักอกหนักใจกระทบกระเทือนถึงกายได้อย่างไร จะได้นำมาพูดเป็นความเห็นส่วนตัว ตามธรรมดาเมื่อคิดหนักอกหนักใจ หรือกลุ้มกลัด จะทำให้การสูบฉีดโลหิตของหัวใจผิดปรกติ คือเวลาคิดมาก โลหิตไปเลี้ยงสมองมาก ร่างกายส่วนอื่นก็ได้รับโลหิตไปเลี้ยงไม่สมส่วน ตามธรรมดาหัวใจฉีดโลหิตไปเลี้ยงร่างกายพอเหมาะ เมื่อคิดมากโลหิตต้องไปเลี้ยงสมองมากและขนเอาโลหิตไปมาก เมื่อขนย้ายเอาโลหิตไปเลี้ยงสมองชนิดทำให้หมดเปลืองเปล่า ๆ ก็เหมือนกับเครื่องยนต์ติดเครื่องทิ้งไว้เฉย ๆ ก็หมดน้ำมันไปเปล่า ๆ โลหิตที่ไปเลี้ยงสมองมากย่อมหมดเปลืองไปในการคิดกลุ้มอกกลุ้มใจจึงกระทบกระเทือนทางร่างกาย ทำให้เกิดการพิการทางร่างกาย กระทบกระเทือนไปทั่วถึงกัน อันแสดงว่าใจมีส่วนเกี่ยวข้องกับร่างกายมาก จะเห็นได้ว่าคนธรรมดาที่ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บอันใด พอ

มีเรื่องโกรธมาก ๆ หรือเสียใจมาก ๆ ทั้ง ๆ ที่ในขณะไม่โกรธไม่เสียใจนั้นหิวข้าวอยู่ พอมีอาการโกรธรุนแรงหรือเสียใจอย่างแรงปัจจุบันทันด่วน เช่นได้ข่าวที่น่าตกใจ หรือเสียใจมาก แม้อาหารที่วางอยู่ข้างหน้าจะน่ารับประทาน กะว่าจะรับประทานได้มากก็รับประทานไม่ลง แปลว่าอาการทางจิตใจกระเทือนถึงกาย เมื่อเป็นเช่นนี้ถ้าเรารู้จักปรับปรุงใจให้ถูกส่วนก็จะพลอยให้กายมีความสุขสมบูรณ์ เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ผู้ไม่มีโกรธย่อมมีผิวพรรณดี ผู้เจริญเมตตาย่อมมีผิวหน้าผ่องใส" แสดงว่าถ้าจิตใจเราดีร่างกายก็พลอยดีตาม.

วิธีแก้แบบให้ระบายความในใจกับหมอ เมื่อพิจารณาแล้วก็เหมือนกับเป็นวิธีปัดสวะ ให้พ้นหน้าท่าผู้ที่ไม่เคยอยู่ใกล้แม่น้ำอาจไม่ทราบว่า สวะหรือผักตบทำความหนักใจให้แก่ชาวบ้านชาวเรืออย่างไร แม่น้ำบางสาย ปัญหาเรื่องสวะเป็นปัญหาสำคัญมาก สวะเต็มไปหมดจนเกือบจะพายเรือไม่ได้ สวะกีดขวางทาง

สัญจร ชาวบ้านอยู่ใกล้แม่น้ำได้รับความเดือดร้อนเรื่องนี้มาก เขาทำอย่างไร เมื่อมีสวะมาพะหน้าบ้านเขาก็หาอะไรเขี่ยรุนออกไปพอพ้นหน้าบ้าน แต่จะไปพะหน้าบ้านใครอีกก็ช่าง วิธีแก้เช่นนี้ไม่ใช่ได้ผลทุกคราวไป เพราะว่าแก้ได้ประเดี๋ยวเดียวก็เกิดอีก การแก้ความเหนื่อยใจหนักใจด้วยวิธีระบายนี้ ก็เหมือนแก้อย่างบั่ดสวะให้พ้นหน้าท่า สมมติว่ามีใครคนหนึ่งมีวิธีแก้ความหนักอกหนักใจ ถ้าเป็นหมอก็ต้องอุตส่าห์มานั่งทนฟังเราระบาย เราก็จะระบายพอหายกลุ้มไปพักหนึ่ง แต่พอเรากลับไปพ้นหมอ เรื่องที่เคยกลุ้มก็ตามมาอีก มิต้องจ้างหมอหรือหาคนมาไว้สำหรับคอยรับฟังเราระบายเสมอ ๆ หรือ และมิต้องมีห้องลับตั้งเทวรูปไว้สำหรับไปอ้อนวอนระบายความกลุ้มกันวันยังค่ำหรือ และใครเล่าจะทนมาคอยรับฟังคำระบายอยู่เสมอไป.

ถ้ามาพิจารณากันในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จะรู้สึกว่าพระพุทธเจ้าของเรานี้ควรจะกราบ

ไหว้บูชาอย่างแท้จริง คำสอนของพระพุทธเจ้าแม้สอนมา ๒,๕๐๐ กว่าปี คิดตั้งแต่พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่จนบัดนี้ แต่หลักธรรมของพระองค์ยังใช้ได้ดีจริง ๆ ไม่ใช่ใช้ได้อย่างบัดสวะ หรือจะต้องคอยพึ่งหมอ พึ่งคนอื่นเรื่อยไป หากเป็นการรักษาตัวเราได้เอง ด้วยการคิดหาเหตุผลให้ถูกทาง ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ขอปรารภถึงเรื่องความเหนื่อยใจ ความกลุ้มอกกลุ้มใจซึ่งมีอยู่เป็นประจำทุกบ้านเรือนสักเล็กน้อย ถ้าพิจารณาให้ดี ความเหนื่อยใจ กลุ้มใจ อาจเกิดขึ้นได้อย่างหยาบ ๆ เป็น ๒ ทาง คือ:-

๑. เกิดจากตัวเอง หรือเกิดจากข้างในตัวเอง.

๒. เกิดขึ้นจากคนอื่นหรือเหตุภายนอก.

ชนิดที่เกิดจากข้างในตัวเอง หมายความว่า เราเป็นไปเอง เช่นบางทีตั้งแต่ตื่นเช้ามามองอะไรขวางหูขวางตาไปหมด เพราะมีพื้นใจเสียแต่เช้า จึงหงุดหงิดด่าว่าใคร ๆ คนหนึ่งแล้วก็กินแถว หมายความว่าใคร

เขามาขวางหน้า ทั้ง ๆ ที่เขาทำถูกแท้ ๆ ก็ไปดุว่าเขา การที่เรามีพื้นจากภายในไม่ดี ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับเราใส่แว่นตาสีแดง ก็มองเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นสีแดงไปหมด ใส่แว่นตาสีเขียว มองเห็นสิ่งทั้งหลายก็เป็นสีเขียวไปหมด จิตถูกอะไรย้อมก็มองไปตามกิเลสนั้น กิเลสโกรธย้อมก็มองไปในแง่โกรธ เมื่อพื้นไม่ดีเราก็มีเรื่องชวนกลุ้มอกกลุ้มใจอยู่เรื่อย ๆ บางคนเที่ยวดุว่าคนโน้นคนนี้ คนนั้นทำสกปรกเลอะเทอะ คนนี้ทิ้งขว้าง วางของไม่เป็นที่ เด็ก ๆ ทำบ้านยุ่งเกะกะ ฯ ล ฯ แล้วมานั่งถอนใจบ่น "เออกลุ้มใจ ๆ" ดูอะไร ๆ ไม่ถูกใจไปเสียสักอย่าง คล้าย ๆ กับว่าในโลกนี้ไม่มีใครทำถูกเลย เราถูกคนเดียว คนอื่นผิดหมด อย่างโน้นก็ผิดอย่างนี้ก็ผิด นี่ก็เพราะพื้นใจเราไม่ดี จึงเกิดความเหนื่อยใจหนักอกหนักใจ สิ่งเหล่านี้เราก่อขึ้นเอง เมื่อก่อขึ้นแล้ว เราก็สานต่อ สมสมติว่า บางที เราพื้นไม่ดี ดุใครว่าใครได้ก็ว่าไป เราไปว่าคนอื่นเขาตอนว่าเขาข้างเดียวดูไม่สนุกสนาน พอเขาเถียงก็มี

รสชาติยิ่งขึ้น เป็นเหตุให้ต้องตะเบ็งเสียงให้ดังยิ่งขึ้นกว่าเขา เพราะต้องข่มอีกฝ่ายหนึ่งให้ยอมแพ้ให้ได้ ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งยิ่งเถียงก็ยิ่งจะต้องตะเบ็งขึ้นไปอีก จนถึงกับด่า แล้วตนเองก็ไปนั่งเหนื่อย บางทีเหตุที่เราก่อขึ้นเองจนเกิดความเหนื่อยใจหนักใจ นี่ดูก็ไม่น่าสำคัญอะไร แต่เนื่องจากเราขาดเหตุผล ไม่มองโลกอย่างพระพุทธเจ้าสอนให้มอง เปรียบเหมือนคนขลาดไปในที่มืด เห็นตอไม้นึกว่าเป็นขโมยมาซุ่มอยู่ เกิดความกลัวถึงวิ่งหนี หรือเห็นเชือก นึกว่างูก็กระโดดร้องโวยวาย เมื่อบางสิ่งบางอย่างที่เราก่อขึ้นทำความเหนื่อยใจ หนักอกหนักใจให้เกิดแก่ตัวของเราเองเช่นนี้ เราจะใช้วิธีระบายความกลุ้มใจอย่างฝรั่งเขาหรือ ทำเช่นนั้นคงจะหาคนนั่งรับฟังตามใจเราได้ยาก เพราะคนรับฟังต้องเป็นคนอารมณ์ดี ๆ จึงจะฟังได้ เนื่องจากคนที่มีเรื่องกลุ้มหนักใจล้วนแต่มีเรื่องมากทั้งนั้น.

อีกชนิดหนึ่ง เกิดจากข้างนอก เช่นเราไม่ชอบใครพูดเสียงเอะอะ ชอบอยู่เงียบ ๆ แต่จำเป็นต้องอยู่

ร่วมกับคนอื่น ที่พูดเอะอะคล้ายกับทะเลาะกันใหญ่โต พูดอะไรทำอะไรไม่มีสงบเลย หรือเราชอบฟังเทศน์ ทำใจให้สบายมีจิตสงบ แต่บางทีพอถึงเวลาเทศน์ เขาหรี่วิทยุเสีย พอถึงตอนดนตรีเขาเปิดให้เสียงดัง เราก็เก็บเอาไปน้อยใจ บางทีเนื่องจากคนอื่นอีก เช่น เราไม่ชอบเรื่องอย่างนี้ก็มีคนมาพูดให้ฟังอยู่เสมอ หรืออาการอย่างนั้น ๆ เราไม่ชอบ เขาก็ชอบแสดงต่อเราเป็นนิตย์ คราวนี้เราก็เกิดน้อยเนื้อต่ำใจ เก็บไว้ในใจ เก็บไว้มาก ๆ ไม่มีทางระบาย ถึงเป็นบ้าไปก็มี มีเรื่องเล่ามาว่า คนบางคนถูกคนอื่นล้อว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อถูกแกล้งล้อบ่อย ๆ แรกครั้งสองครั้งก็ไม่เป็นไร หนักเข้ากลุ้มใจ ไม่ชอบใจมาก เลยเป็นบ้า นี่แหละเหตุที่ทำให้เกิดความหนักใจเหนื่อยใจ ถ้าจัดเป็นประเภท ก็มีหลักใหญ่สอง คือเกิดเพราะเราคุ้ยหรือก่อขึ้นมาเอง แล้วไปโทษคนอื่นว่าเขาก่อให้ประเภทหนึ่ง อีกประเภทหนึ่ง เกิดเพราะคนอื่นทำ หรือเหตุการณ์ตามธรรมดาของโลก มีการตาย การพลัด

พราก อัคคีภัย ภัยสงคราม มาบังคับให้เราหนักอก หนักใจ และสมมติว่าเราได้ประสบความเหนื่อยใจ หนักใจ ทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็น ถึงเราจะไม่ก่อไม่สาน ก็ยังมีสิ่งที่ทำให้หนักใจมาเอง เกิดเอง ตามธรรมดาของโลก จะทำอย่างไร จะแก้แบบที่เขาแก้กัน คือนั่งอ้อนวอน บนบาน หาหมอดู ระบายความกลุ้มใจ จะใช้วิธีเช่นนี้หรือ.

ถ้าเราเป็นพุทธศาสนิกชน แทนที่จะใช้วิธีเช่นนั้น เมื่อพิจารณาหลักธรรม ในพระพุทธศาสนา เราจะพบว่า พระพุทธศาสนานั้นมีวิธีการให้เราถึงสองอย่าง คือ

๑. วิธีกันความกลุ้มอกกลุ้มใจ กันความหนักใจเหนื่อยใจ คือสอนไม่ให้กลุ้มทีเดียว ได้แก่สอนให้เราประพฤติดีและหักห้ามกิเลสต่าง ๆ ที่จะมาทำให้เราก่อเรื่องเดือดร้อน แต่ถ้าสอนอย่างนี้ ก็ยังเกิดมีความเหนื่อยหนักใจอยู่ คือตอนต้นกันไม่ได้ ตอนปลายมีเรื่องเกิด แล้วจะทำอย่างไร ก็สอนไว้อีก คือ

๒. วิธีแก้ ให้แก้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้

ความจริง ถ้าจะเปรียบเทียบว่าความมืด ทำให้เรามองอะไรผิดความจริงไปหมด คือเราไม่เห็นอาจเข้าใจผิดไปต่าง ๆ ว่าสิ่งนั้นหลอกเรา หรือบางทีตาเราเองหลอกเรา ความสว่างจะช่วยให้เห็นความจริง เช่นในที่มืดเราเดินไปใกล้เชือกคิดว่างู กระโดดร้องเอะอะพอนำตะเกียงมาส่องดู ความสว่างจะช่วยให้ทราบว่านั่นเป็นเพียงเชือก เราจะขำตัวเอง เห็นเหมือนตัวเองเป็นเด็ก ๆ กลัวไม่เข้าเรื่อง แต่ตอนร้องเอะอะนั้นเข้าใจเอาเป็นจริงเป็นจังว่าเป็นงู เพราะความมืด หรือถ้าคนกลัวผี เห็นตอไม้ในที่มืดเข้าใจว่าผี หรือคนกลัวขโมยไม่กลัวผี เห็นตอไม้นึกว่าเป็นขโมย ก็เกิดความหวาดกลัวตามที่เข้าใจผิดไปนั้น ถ้ามีแสงสว่างจึงจะรู้ว่าที่เรารู้สึกเช่นนั้นดูน่าหัวเราะ แต่ในขณะที่รู้สึกว่างูจริง เป็นผีเป็นขโมยจริง ไม่สนุกเลย ถ้ารู้อุปมาเช่นนี้จะช่วยให้เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้มีความเหนื่อยใจ หนัก

ใจตั้งแต่แรก คือทรงสอนกันไว้ทีเดียวให้เข้าใจปัญหาของชีวิตหรือของโลกนี้ ไปไหนก็ให้มีแสงสว่างไปด้วยเหมือนมีไฟฉายส่องนำทางไปเสียแต่แรก ก็ย่อมป้องกันความเหนื่อยใจ หนักอกหนักใจเสียได้ นี่เป็นวิธีกัน ส่วนอีกวิธีหนึ่งเหมือนตอนแรก เราไม่มีไฟฉาย ไปในที่มืด ไปพบอะไรไม่รู้ เข้าใจผิด เกิดกลัวขึ้นแล้วจึงมีไฟฉายมาส่องดูทีหลัง นี่เป็นวิธีแก้ จะกล่าวถึงวิธีต้นก่อน

วิธีกันความเหนื่อยใจ

ที่พระพุทธเจ้าสอน เสมือนให้มีไฟฉายอยู่เสมอแม้อยู่ที่มืดจะได้ไม่ร้องเอะอะ ก็คือสอนให้เรารู้จักโลกให้รู้เท่าทันโลก หมายความว่า เช่นบุคคลผู้เป็นผู้ครองเรือน มีธุระมาก มีเรื่องหนักใจเหนื่อยใจมาก ก็ไม่ให้มองอะไรอย่างแคบ ๆ เช่นมองอยู่เฉพาะภายในบ้าน ปล่อยจิตให้หมกมุ่นอยู่แต่เรื่องเฉพาะหน้า เช่นเรื่องลูกหลานไม่ดี ลูกหลานทำยุ่ง หรือป่วยไข้ คนใช้

ทำงานไม่เป็นไปตามระเบียบ ฯลฯ มองอยู่แต่เท่านี้ แล้วก็เกิดความหนักใจ เหนื่อยใจ ทุกข์ร้อน ใคร ๆ ทำอะไรก็ไม่ถูกใจทั้งนั้น นี่ไม่ใช่คนอื่นเขาหาความยุ่งมาให้ เรายุ่งของเราเอง ด้วยเราไปก่อเรื่องขึ้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าสอนให้มองดูโลก ก็คือสอนให้มองอย่างถอยอยู่ห่าง ๆ คือถอยตัวเราออกห่างโลก แล้วมองดูให้เห็นความจริงว่า ธรรมดาของโลกนี้ย่อมมีอาการเกิดแล้วก็มีอาการดับ ไม่แน่นอน แปร-ผันอยู่เสมอ คิดอย่างนี้คนนั้นก็จะไม่มีอาการกลุ้มใจหนักใจ เพราะเหมือนมีแสงสว่างประจำอยู่เสมอ

พิจารณาต่อไป เราคงเคยเห็นบ่อน้ำคร่ำกันมาแล้ว ในบ่อน้ำคร่ำมีลูกน้ำยุบ ๆ ยิบ ๆ หรือมีสัตว์ตัวเล็ก ๆ ยาว ๆ คล้ายไส้เดือนแน่นไป หรือบางครั้งคนที่เคยไปตามริมแม่น้ำ หรือใกล้ ๆ บ่อน้ำ จะเห็นปลาผุดเต็มขึ้นแล้วซู่หายไป ถ้าคนเห็นสิ่งนี้มาบ้างแล้ว นำมาเปรียบกับโลกนี้ คนในโลกก็ไม่ต่างอะไรกับสัตว์เล็ก ๆ ที่อยู่ในบ่อน้ำคร่ำเบียดเสียดกันแน่นยุบ ๆ ยิบ ๆ

หรือเหมือนฝูงปลาที่มาออกันอยู่บนผิวน้ำแล้วก็ซู่เงียบไป ถ้าสมมติว่ามีเครื่องบินพิเศษบินออกไปนอกโลกห่าง ๆ ได้ แล้วมองลงมาดูโลกก็จะเห็นหมู่มนุษย์วิ่งพล่านกันไปมาในน้ำครำ คือโลก แลยุบ ๆ ยิบ ๆ ไปทั้งนั้น และถ้าเราขึ้นไปอยู่สูง ๆ ข้างล่างเขาทำอะไรกันเราก็ไม่รู้ ใครเขาทะเลาะด่าว่านินทากัน เราก็ไม่ได้ยิน ถ้าเราลงมาอยู่ใกล้ ๆ จึงจะได้ยินการทะเลาะด่าว่า คนนั้นว่าคนนี้ คนนี้ว่าคนนั้น วุ่นวายมากมายเหลือเกิน ถ้าจะบันทึกการทุ่มเถียงทะเลาะด่าว่าไว้ก็แทบบันทึกไม่ไหว ถ้าจะบันทึกได้ก็จะพิมพ์เป็นหนังสือได้หลายร้อยหลายพันเล่ม การขึ้นไปบนเครื่องบินสูง ๆ จะทำให้ไม่ได้ยินมนุษย์เบื้องล่างเขาทำอะไรกัน และรู้สึกว่ามนุษย์ไม่สำคัญอะไร เราได้เคยถอยใจออกไปเปรียบเทียบมนุษย์ดู อย่างนี้บ้างไหม **พระพุทธเจ้าสอนให้เห็นความเกิด ความดับของโลกว่าเป็นของไม่แน่นอน ถ้ามองโลกอย่างรู้เท่าทัน จะเห็นว่าความเป็นไปในโลกนี้ วันหนึ่ง ๆ**

ต่างก็วิ่งวุ่นกันไปวุ่นกันมา ถ้ามองอยู่ห่าง ๆ หรือมองอย่างรู้เท่าสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นดับไป ก็จะไม่ทำให้เราประหลาดอะไร เหมือนกับมองเห็นตัวไรน้ำว่ายพล่านกันอยู่ในน้ำฉะนั้น เป็นเรื่องไม่น่าสนใจ ถ้าหันมามองปัญหาในบ้าน บ้านรกรุงรัง คนนั้นไม่กวาด คนใดคนหนึ่งในบ้านทำไม่ถูกใจ แทนการด่าว่ากัน ถ้าถอยมามองเสียให้เห็นเป็นเรื่องของเด็ก ๆ หรือเหมือนสัตว์ตัวเล็ก ๆ เกะกะอยู่ในน้ำ ลืม ๆ เสียประเดี๋ยวเดียวก็เปลี่ยนไปอย่างอื่นอีก คิดให้เห็นเช่นนี้แล้วเราจะกลุ้มใจไปทำไม พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ก็เหมือนให้มีไฟฉายดู ถ้าจะต้องกลุ้มใจเหนื่อยใจก็จะได้ไม่ต้องเหนื่อย นี่ท่านสอนอย่างกันไว้ คือให้รู้เท่าทันเสีย ถ้ามองโลกตามแบบที่ท่านสอน บางทีเราเห็นคนเถียงกัน จะสังเกตเห็นต่างคนจะเอาชนะกันเถียงกันไปเถียงกันมา ทั้งสองคนเหนื่อยทั้งกายเหนื่อยทั้งใจ เหนื่อยกายคือเมื่อพูดมาก ลมก็ออกและคอก็แห้ง ใจก็เหนื่อย แม้เช่นนี้ก็ยังไม่ยอมกัน ฝ่ายเถียง

ก็พยายามจะให้อีกฝ่ายหนึ่งยอม ถ้าเราเป็นคนดูก็ไม่เหนื่อยกลับนึกยิ้มเยาะฉันใด เรื่องชวนกลุ้มอื่น ๆ ก็ฉันนั้น ถ้าเรามีความรู้เท่าทัน ทำตนเป็นเหมือนอย่างคนดูเขาเถียงกันหรือเหมือนกับว่าเรามีไฟฟ้าเดินทางประจำตัวแล้วไม่ต้องเหนื่อยใจ หนักใจ สมมติว่าเรื่องที่ก่อให้เกิดความเหนื่อยใจ จะมีความรุนแรงเกี่ยวถึงชีวิตบ้านเรือนของเรา ซึ่งเกิดมาจากคนอื่นทำให้เราลำบากไม่ใช่เราทำขึ้นเอง ถ้าเรารู้จักหลักทางพระพุทธศาสนาเราจะไม่เห็นแปลกว่า เรื่องเช่นนั้นจะมีแต่ที่เราเท่านั้นแท้จริงย่อมมีอยู่เป็นธรรมดาทั่ว ๆ ไป สมมติว่าบ้านที่เราอยู่มีเจ้าของ เขาจะไม่ให้เราอยู่ หรือถ้าอยู่ก็จะคิดค่าอะไรแพง ๆ ถ้าคนไม่เคยรู้เรื่องทางพระ-พุทธศาสนามาก่อนก็กลุ้มใจวุ่นวายใจ หรืออย่างเด็กนักเรียนสอบไล่ตกก็จะฆ่าตัวตาย ถ้ารู้พระพุทธศาสนาก็จะไม่เป็นเช่นนั้น เหมือนน้ำกระเพื่อมไม่สำคัญอะไรลืม ๆ เสียประเดี๋ยวเดียวก็ตายกันหมด คิดเสียอย่างนี้ก็จะได้หย่อนคลายความเหนื่อยใจ และการคิดค้น

ว่าอย่างไรจะแก้ความยุ่งได้ ก็จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าที่ไหนมีความปรารถนาแรง มีความอยากมาก มีความรู้สึกในใจเข้มแข็ง ต้องการให้เป็นไปอย่างหนึ่ง เหตุการณ์มาเป็นไปเสียอีกอย่างหนึ่ง เราก็ยิ่งทุกข์มาก ถ้าเราคิดเห็นเสียแต่ต้นมือว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นได้สองทาง ถูกใจและไม่ถูกใจ ก็จะไม่ต้องกลุ้ม จะมองชีวิตเป็นของสดชื่นอยู่เสมอไม่เหนื่อยใจ บางทีเราเหนื่อยกาย แต่ใจไม่เหนื่อยเลยเพราะรู้เท่าทัน

วิธีแก้ความเหนื่อยใจ

สมมติว่าเราเตรียมใจไว้ไม่ทัน เกิดกลุ้มเดือดร้อนเสียแล้วจะทำอย่างไร ควรดูตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าเคยแก้ ครั้งพุทธกาลมีพราหมณ์คนหนึ่ง เขาปลูกข้าวขึ้นงามดี พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตผ่านตั้งแต่พราหมณ์ยังไถที่ดินอยู่ เช้า ๆ ก็แวะคุยหน่อยเช่นนี้เสมอทุกวัน จนไถแล้ว หว่าน และดำโดยลำดับ ต้นข้าวขึ้นงอกงามดี ก็ยังเสด็จผ่าน และทรงแวะคุย

ทักทายปราศรัยนิดหน่อยอยู่เสมอเป็นที่คุ้นเคยชอบพอกันมาก จนต้นข้าวเติบโตงามดีเหลือเกิน พราหมณ์ก็ทูลพระพุทธเจ้าว่า "ข้าวงามดีนัก พอข้าวออกรวงงามครั้งแรกละ จะทำอาหารถวายพระสมณโคดมทีเดียว" ต่อมาข้าวก็งามออกรวงตกเหลืองอร่ามน่าชื่นใจ นับว่าที่อุตส่าห์พากเพียรทำมาตลอดปีได้ผลดี บังเอิญคืนวันหนึ่ง น้ำหลากมาทำให้เกิดความเสียหายใหญ่โต คนที่ไม่เคยเห็นน้ำหลากคงไม่ทราบว่าทำความเสียหายอย่างไร น้ำหลากนองมาและรวดเร็วแรงมาก บางทีขี่ม้าหนียังไม่ทัน คืนนั้นน้ำหลากมาถอนต้นข้าวงามเหลืองอร่ามนั้นลงน้ำหมด พราหมณ์ตื่นเช้าขึ้นมาเห็นนาโล่ง ลงนั่งคอตกเต็มไปด้วยความเศร้าโศก พระพุทธเจ้าคงเสด็จออกบิณฑบาตและผ่านมาก็ทักทายถามว่า "เป็นอย่างไรพราหมณ์" พราหมณ์กราบทูลว่า "หมดแล้วเรื่องที่จะเลี้ยงพระสมณโคดมเป็นอันเลิกกัน" พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า "พราหมณ์การที่จะมานั่งเศร้าโศกนั้นจะได้อะไรมา." พราหมณ์

กราบทูลว่า "ไม่ได้อะไร" ตรัสถามว่า "ก็ถ้าจะเศร้าโศกแล้วไม่ได้อะไรมา จะมานั่งเศร้าโศกเอาประโยชน์อะไรเล่า" ในที่สุดทรงสอนแสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อมเป็นไปตามธรรมดา จะให้เป็นไปสมปรารถนาหาได้ไม่ เมื่อมันจะเกิดขึ้นแล้ว แม้จะเกิดอย่างทำความเดือดร้อนมันก็ต้องเกิด เราอย่าถึงกับเป็นทุกข์มากไป เหมือนเช่นต้องเจ็บเพราะถูกลูกศรก็ให้เป็นเพียงถูกศรลูกเดียว อย่าให้เป็นอย่างลูกศรสองลูก คือไม่ให้เกิดทุกข์ซ้ำเป็นศรอีกดอกหนึ่งมาเสียบกินเปล่า ทำได้เช่นนี้ก็แก้ไม่ให้เหนื่อยใจได้

ความกลุ้มใจเหนื่อยใจ กล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เกิดเพราะความจำเป็น แต่ปัญหาเรื่องนี้ถ้าถามขึ้นว่า **"เรื่องนี้จำเป็นต้องกลุ้ม ต้องหนักใจเสียใจด้วยหรือ"** ถ้าผู้ที่จะต้องมีเรื่องกลุ้มหนักอกหนักใจมาก และไม่เห็นโลกตามพระพุทธเจ้า ที่เราพูดว่าไม่จำเป็นต้องกลุ้ม ก็ดูเป็นดังขาดความเห็นอกเห็นใจเขา เพราะเขาเห็นความจำเป็น และถ้าเราถาม

ปัญหาต่อไปว่า **"ที่ท่านเห็นว่าจำเป็นนั้น ท่านจะลองปล่อยวางเสียบ้างไม่ได้หรือ คือเทียบกับความหนักเหนื่อยทางกาย เพราะว่าเราแบกหาม แบกเดินไปมากนัก ถ้าเราหยุดปล่อยวางเสียบ้าง จะเป็นอย่างไร ก็จะเบาลง"** ทางกายกับทางใจก็เช่นเดียวกัน เราแบกเข้าไว้มาก ไปขนเอามา ๆ จากที่ไหน ๆ ซึ่งตามธรรมดาเราชอบขน ไม่ใช่เรื่องใช่ราวอะไรของเราก็ขนเอามา บางทีขนเอามานินทาเขา พูดไป ๆ รู้ถึงหูเขา เขามาต่อว่า เราก็โกรธคนที่ปากอยู่ไม่สุข ไปบอกเขา แต่เราไม่เคยโทษปากของเราเลย เรื่องเลยไปกันใหญ่ ก็เราไปขน ๆ เอามาไว้แบกไว้ ก็เกิดเหนื่อยใจกลุ้มใจ ความเหนื่อยใจที่ต้องเกิดโดยไม่จำเป็นนี้มีทางปล่อยวางได้ พระพุทธเจ้าจึงสอนให้ปล่อยว่างเสียบ้าง ดังที่ทรงสอนว่า **จงปล่อยข้างต้น ปล่อยตรงกลาง และปล่อยข้างปลาย และให้ถึงฝั่งแห่งภพ** ทรงสอนให้เราปล่อยวางสิ่งที่ทำให้เราเหนื่อยใจเสีย เพราะเราหอบเข้าไว้มาก อัดใจ

ผสมไว้ ก็เกิดบูดเปรี้ยวเน่าขึ้นในใจจึงเกิดเหนื่อยใจ หนักใจ เช่นเดียวกันกับในท้องเราอะไร ๆ ผสมใส่ลงไป ๆ ก็ทำให้เจ็บไข้จนเพ้อสติเสียก็มี ถ้าไม่ถ่ายออก

วิธีที่พระพุทธเจ้าทรงสอนทาง **กัน** โดยทรงสอน**ให้รู้เท่าทันโลก** อย่าไปทำการใด ๆ ให้เกิดเรื่องยุ่งยาก ในทาง **แก้** ทรงสอน **ให้วาง** ที่เราแบกสิ่งต่าง ๆ เอาไว้หอบเอาไว้ คล้าย ๆ กับไม่ให้ใครช่วยเฉลี่ยบ้าง เรื่องนี้ก็ไม่สำเร็จ เรื่องโน้นก็ไม่สำเร็จ คนที่มีลูกจัดเรื่องลูกก็ไม่เสร็จสักที ลูกนี้แล้วยังลูกโน้นอีกยังไม่เสร็จ ลูกไปเกิดหลาน ห่วงหลานอีก ความที่จะต้องแบกก็ขยายออกไปทุกที ลูกมีเท่าไรก็ขยายออกไปเท่านั้น และถ้าลูกไปมีหลานเพิ่มมากขึ้น สมมติว่ามีถึง ๙ คน ก็ขยายแยกออกไปอีก ๙ คน แล้วยังวุ่นกับคนอื่น ๆ อีก ในครอบครัวที่แบกเอาไว้มาก ๆ เช่นนี้ ก็เหนื่อยใจเอง ถ้าถามว่าเราจะมองดูสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มีปัญหาอะไรก็แก้เฉพาะหน้า จะแก้ได้ไหม ไม่ต้องแบกหามไว้ก็ทำได้ เช่นเจ็บไข้ก็รักษา มีหน้าที่

ก็ทำ เรื่องต่าง ๆ ในโลกในครอบครัวในบุคคลในการอาชีพใด ๆ มีกันทั่วไปเหมือน ๆ กันทุกคน **เราจะทำสิ่งทั้งหลาย โดยไม่ต้องแบกต้องหามให้เหนื่อยไม่ได้หรือ ถ้าตอบตามหลักพระพุทธศาสนาก็ว่าทำได้ แต่เรายอมวางไหม** ส่วนมากเราไม่ยอมจึงเหนื่อย เพราะว่าความเหนื่อยใจก็ดี เหนื่อยกายก็ดีก็เหนื่อยเหมือนกัน และเมื่อเหนื่อยใจ กายก็เหนื่อยด้วย บางทีเหนื่อยจนเป็นลม ปวดหลังปวดศีรษะซูบผอมไม่สบายต่าง ๆ ถ้าใจสบายกายก็สบาย เพราะฉะนั้น ควรมารักษาสุขทางจิตใจไม่ไปแบกหามสิ่งทั้งหลายมากนัก ท่านที่สูงอายุ ควรจะทดลองดู ที่บ่นกันว่าเมื่อย ๆ ปวด ๆ บางทีจะเบาลง เพราะหมอก็ค้นพบแล้วว่าใจเป็นเหตุให้ป่วยทางกาย พระพุทธเจ้าก็สอนแล้วอย่างให้แสงสว่าง ถ้าเรามีไฟ ฉายแสงสว่างเสียตอนต้นมือ ก็เป็นการกันความเหนื่อยหรือหนักใจได้ และที่ให้ใช้แสงสว่างก็คือ ให้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเมื่อมีเหตุเกิดขึ้นนั้นเอง.

วิธีของเรากับของฝรั่งเขา ใครจะดีกว่ากัน อย่างไหนแก้อย่างมีเหตุผลยิ่งกว่ากัน ถ้าเราหมั่นคิดถามตนเองว่า **"ความกลุ้ม ความหนักใจนี่จำเป็นไหม"** ค้นหาเหตุให้ถี่ถ้วนก็จะตอบได้ว่า "ไม่จำเป็น" ก็เล็งเห็นเสียให้เป็นธรรมดาว่า **กลุ้มก็เท่านั้นไม่กลุ้มก็เท่านั้น ถ้าอะไร ๆ ก็เท่านั้นก็เลิกกลุ้มเสียดีกว่า.**

ได้พูดมามากออกจะยาวให้เห็นการแก้กลุ้มที่ฝรั่งเขาแก้ในอเมริกา กับที่เราจะแก้ตามหลักพระพุทธศาสนา หวังว่าท่านสาธุชนทั้งหลายจะได้นำไปคิดเทียบเคียงกันดู ก็คงจะพบว่า ถ้ายิ่งเทียบเคียงกับคนอื่นเขาเท่าไร ก็ยิ่งต้องกราบไว้พระพุทธเจ้าของเราให้มากขึ้นเท่านั้น.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพ ฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๘/๓/๒๕๑๗

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. ๘๑๗๗๙๐
นายพิชิต ภู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๗